

บทที่ 4

การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างการขยายตัวของกรุงเทพมหานครและการตั้งถิ่นฐานของ ชุมชนแออัด

จากการศึกษาในบทที่ 3 สรุปได้ว่า ชุมชนแออัดที่ปรากฏในปัจจุบันมีการตั้งถิ่นฐานเมื่อประมาณ 30-50 ปีก่อน เริ่มจากบริเวณที่ปัจจุบันเป็นเขตชั้นในของเมือง และขยายตัวมาสู่บริเวณรอบนอกหรือชานเมือง ปัจจุบันคือเขตชั้นกลางและชั้นนอก ในระยะที่ชุมชนแออัดขยายตัวออกมาสู่พื้นที่รอบนอก ก็มีการตั้งถิ่นฐานปรากฏเพิ่มขึ้น บริเวณเขตชั้นในและชั้นกลางด้วย ชุมชนแออัดในระยะแรกจะเกิดขึ้นในที่ดินกรรมสิทธิ์ของหน่วยราชการ แต่มาในระยะหลังก็ขยายตัวในที่ดินของเอกชนเป็นส่วนใหญ่ จากข้อค้นพบนั้นจึงเชื่อมโยงมาสู่การอธิบาย ปรากฏการณ์ดังกล่าวในบทนี้ ซึ่งจะเป็นการศึกษาความสัมพันธ์ของการขยายตัวของกรุงเทพฯ และวิวัฒนาการด้านการตั้งถิ่นฐานของชุมชนแออัด

4.1 วิวัฒนาการการขยายตัวของกรุงเทพมหานคร

การศึกษาการขยายตัวของกรุงเทพฯ จะศึกษาจากปัจจัย 3 ประการคือ

4.1.1 การศึกษาพื้นที่พัฒนาแล้ว (Built-up Area)

4.1.2 การใช้ที่ดิน (Landuse)

4.1.3 ประชากร (Population)

4.1.1 การศึกษาพื้นที่พัฒนาแล้ว (Built - up Area)

การศึกษาลักษณะการขยายตัวของกรุงเทพฯ ทางกายภาพโดยศึกษาพื้นที่พัฒนาแล้ว (Built-up Area) และแบ่งระยะการขยายตัวเป็น 4 สมัย ตามการเปลี่ยน

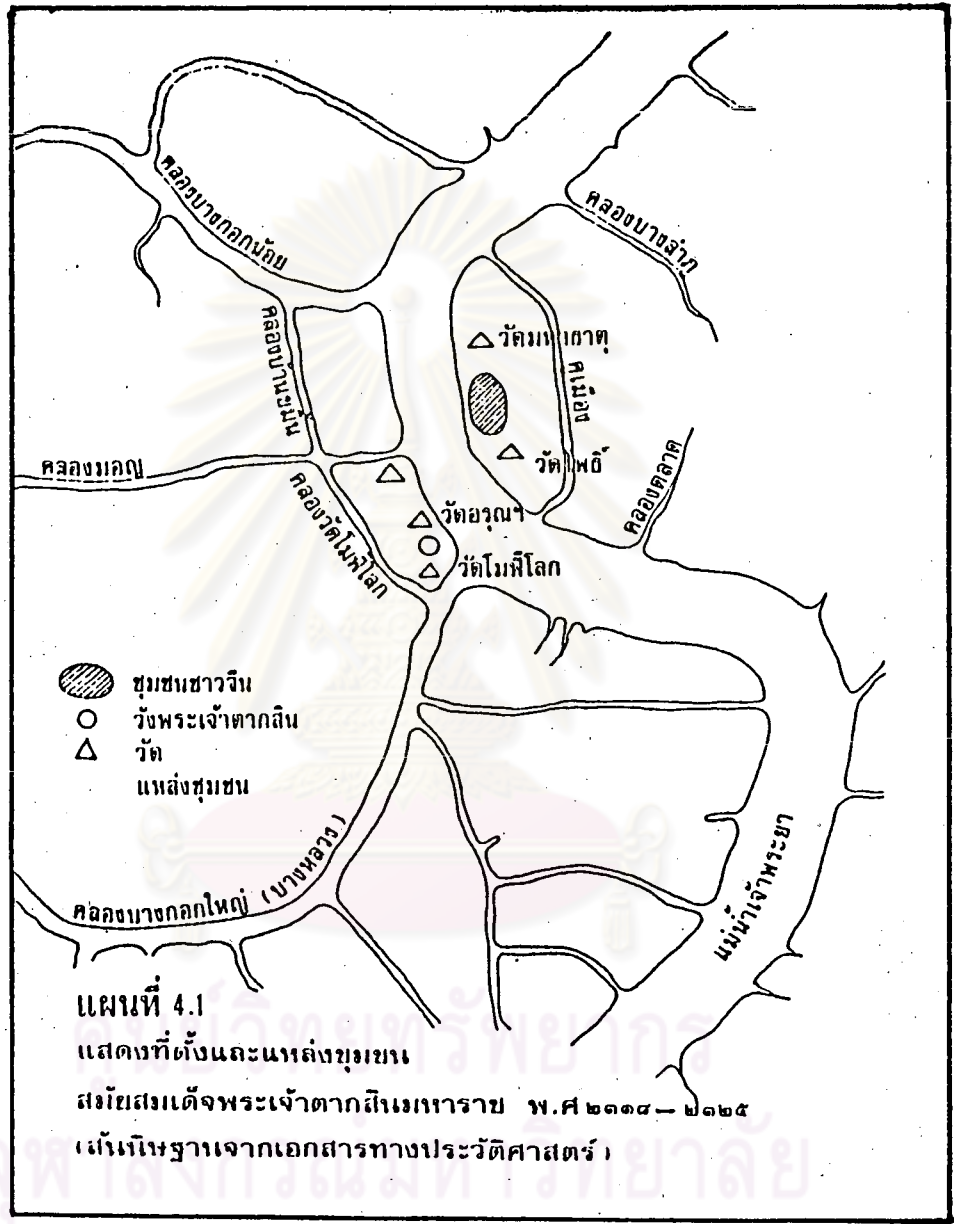
แปลงกิจกรรมทางเศรษฐกิจของประเทศคือ^{1/}

1. สมัยเมืองหลวงเก่า (Old Capital)
2. สมัยเมืองพาณิชย์ (Commercial City)
3. สมัยก่อนเป็นเมืองอุตสาหกรรม (Pre-Industrial City)
4. สมัยเมืองเอก (Primate City)

1. สมัยเมืองหลวงเก่า (Old Capital) ตั้งแต่สมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช จนถึงสมัยรัชกาลที่ 3 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์

เริ่มต้นเมื่อสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชสถาปนาราชธานีที่กรุงธนบุรีให้เป็นไปตามหลักยุทธศาสตร์ของคนสมัยนั้น คือมีแม่น้ำผ่ากลางเพื่อป้องกันข้าศึกศัตรู และทรงสร้างพระราชวังระหว่างวัดอรุณราชวราราม (วัดแจ้ง) และวัดโมฬีโลกยาราม (วัดท้ายตลาด) ส่วนข้าราชการที่ยังมีจำนวนน้อย ก็อาศัยอยู่รอบพระราชวัง และบริเวณคลองบางหลวง (บางกอกใหญ่) ในปลายรัชสมัยนี้ ทรงขุดคลองคูเมืองด้านตะวันออก! (ที่เรียกกันผิด ๆ ในปัจจุบันว่าคลองหลอด) สมัยนั้นฝั่งตะวันออกยังมีชุมชนอยู่เบาบาง และส่วนใหญ่เป็นชุมชนต่างดาว เช่น คนจีน ซึ่งนำโดยพระยาโชฎิกกราชเคหะรัฐได้สับกลุ่มอยู่บริเวณที่เป็นพระบรมมหาราชวังในปัจจุบัน (ดูแผนที่ 4.1)

^{1/} วิจิตรา บรีสารคุณ และคณะ, กัลกัฏตา ร้างกัฏ กรุงเทพฯ : การศึกษาเปรียบเทียบกระบวนการพัฒนาเมือง ปัญหาที่อยู่อาศัยของผู้มีรายได้น้อยและการแก้ไข รายงานประกอบการฝึกอบรมหลักสูตร การบริหารงานพัฒนาที่อยู่อาศัย 2 มีนาคม - 18 พฤษภาคม 2527
 คู่มือวิชาการที่อยู่อาศัยและกวดงตั้งถิ่นฐานมนุษย์ การเคหะแห่งชาติ, หน้า 57-67. และ
 ูปพานาฎ ลูวรรณมาศ, "การสร้างบ้านแปลงเมืองรัตนโกสินทร์ กรุงเทพฯ : โครงสร้างเมืองทางด้านประโยชน์ใช้สอย 2325-2525", วารสารธรรมศาสตร์ 11 (มีนาคม 2525) : 20-37.

ที่มา : ชีวิตและผู้คน 200 ปี กรุงรัตนโกสินทร์ , งามพ หงคทัต , หน้า 439

เมื่อรัชกาลที่ 1 ทรงย้ายราชธานีจากฝั่งตะวันตก มาฝั่งตะวันออกใน พ.ศ. 2325 และโปรดให้สร้างพระบรมมหาราชวังบริเวณที่เป็นชุมชนชาวจีนและญวนเดิม โดยให้ย้ายชาวจีนลงมาทางใต้ไปอยู่บริเวณวัดสัมพันธวงศ์และเยาวราชในปัจจุบัน และชุมชนญวนไปอยู่บริเวณตำบลบ้านหม้อและพาหุรัด แล้วโปรดให้ขุดคลองรอบกรุงชั้นใหม่ เชื่อมระหว่างคลองบางลำพู และคลองโอ่งอ่าง เพื่อขยายแนวเขตเมือง ระหว่างคลองคูเมืองเดิม และคลองรอบกรุง เชื่อมด้วยคลองเล็ก ๆ ล่องคลอง เรียกว่า คลองหลอด ปัจจุบันคือ คลองวัดเทพธิดา และคลองวัดราชบพิธ คลองทั้งสองนี้แบ่งพื้นที่เมืองเป็น 3 ฝั่งใหญ่ ๆ ให้เป็นที่อยู่อาศัยของข้าราชการ ข้าราชการชั้นผู้น้อย และราษฎรทั่วไป (ดูแผนที่ 4.2)

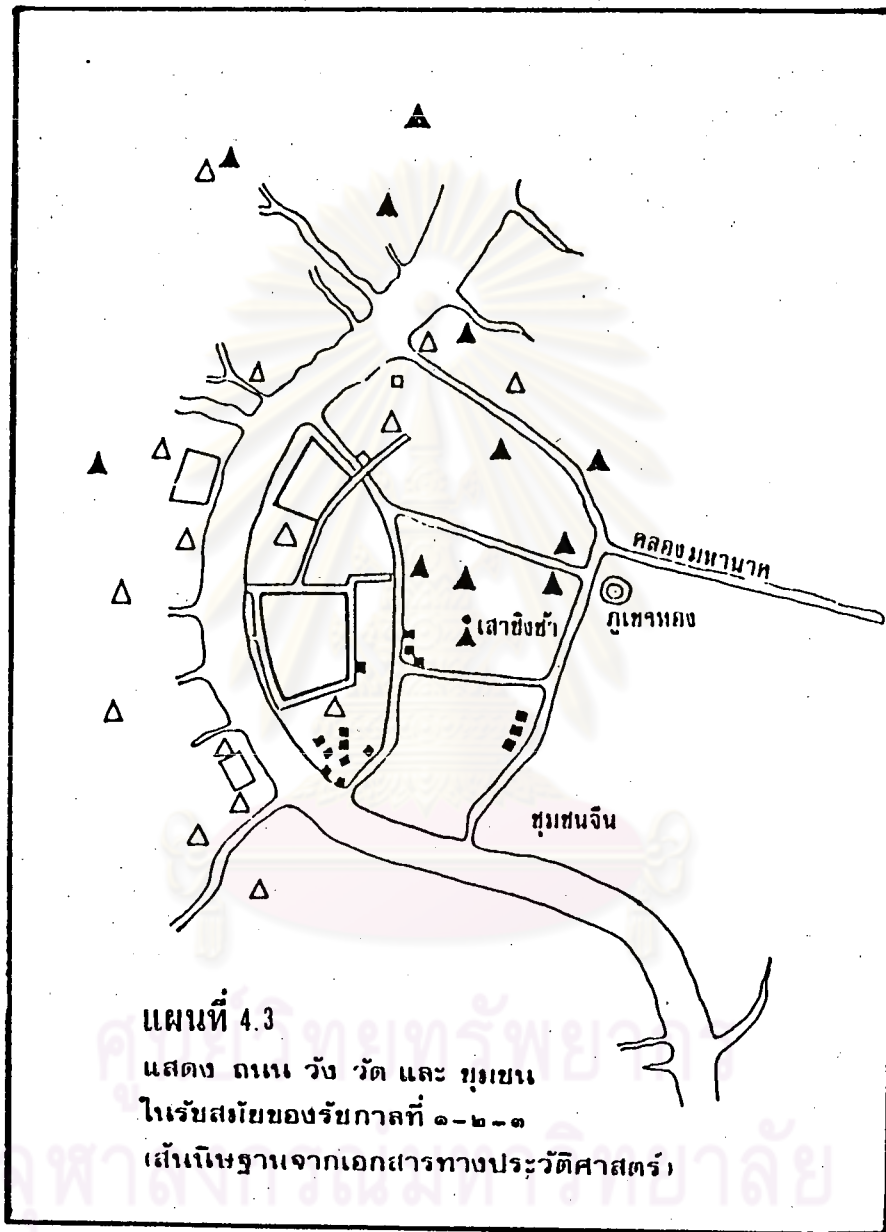
โครงสร้างของเมืองระยะนี้ แบ่งเป็น 2 ส่วนคือส่วนหนึ่งได้แก่ ส่วนที่อยู่ระหว่าง แม่น้ำเจ้าพระยา และคลองคูเมืองเดิม เป็นศูนย์กลางการปกครองเป็นที่ตั้งของวังหลวง วังหน้า วัด และศาล เป็นต้น อีกส่วนหนึ่ง ได้แก่ บริเวณที่ขยายใหม่ ซึ่งมีพื้นที่จากคลองชั้นแรก (คลองคูเมืองเดิม) ออกไปถึงคลองชั้นที่ 2 (คลองรอบกรุง) (ดูแผนที่ 4.3, 4.4)

ในสมัยรัชกาลที่ 2 และ 3 บ้านเมืองส่วนใหญ่ยังคงรูปแบบเดิมไม่ได้มีการเปลี่ยนแปลงและขยายออกไปมากนัก โครงสร้างของเมืองไม่แตกต่างไปจากสมัยรัชกาลที่ 1 นอกจากการก่อสร้าง และบูรณะซ่อมแซมวัดจำนวนมากทั้งทางฝั่งตะวันตกและฝั่งตะวันออก (ดูแผนที่ 4.3, 4.4)

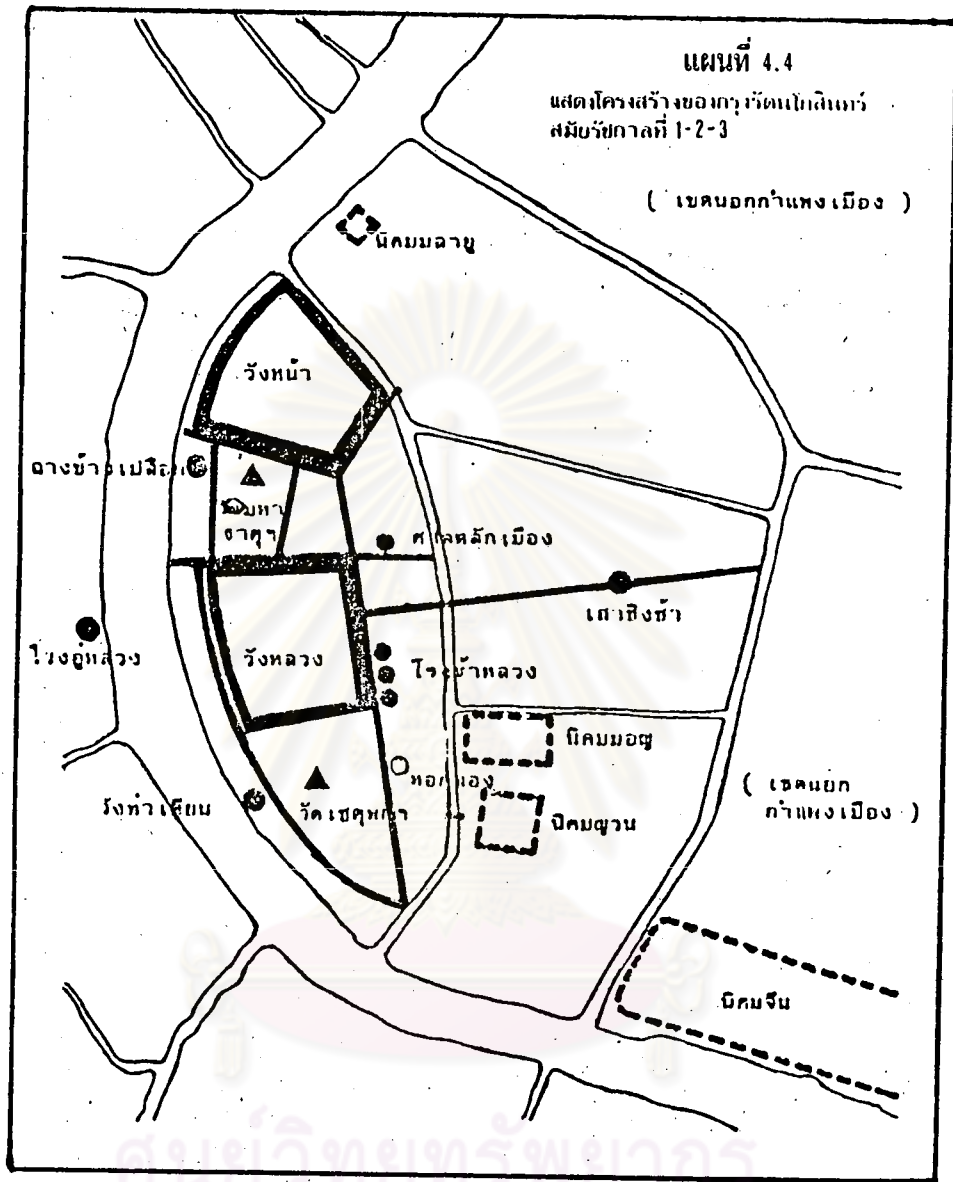
2. สมัยเมืองพาณิชย์ (Commercial City) อยู่ในรัชสมัยรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2394-2411

เป็นสมัยที่กรุงเทพฯ ได้เติบโตขึ้นเป็นชุมชนเมืองอย่างสมบูรณ์ด้วย อาคาร บ้านเรือน ถนนหนทาง คูคลอง เพื่อรับการขยายตัวทางเศรษฐกิจและการค้า อันเนื่องมาจากการทำสนธิสัญญาบาวริง ในพ.ศ. 2398

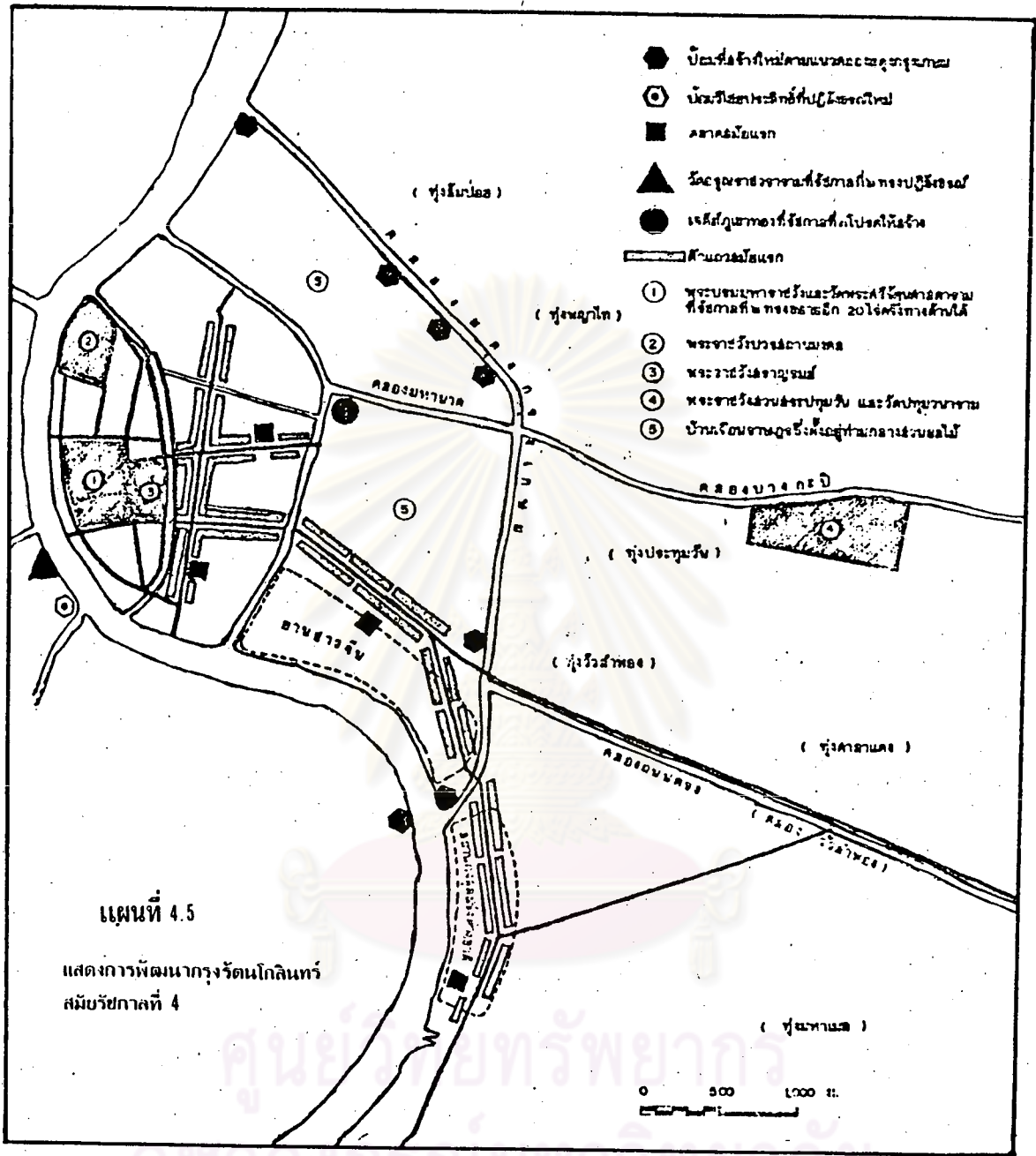
ในสมัยนี้ พลเมืองของกรุงเทพฯ ได้เพิ่มขึ้นเป็นจำนวนประมาณ 4 แสนคน อาณาเขตพระนครเดิมซึ่งกำหนดไว้แค่คลองรอบกรุงจึงเริ่มคับแคบลง ทรงโปรดฯ ให้ ขุด คลองผดุงกรุงเกษมขนานกับกำแพงเมืองเดิมเป็นการขยายพื้นที่ออกไป ทำให้กรุงเทพฯ

ที่มา : ชีวิตและผู้คน 200 ปี กรุงรัตนโกสินทร์, ฆานพ พงคทัต, หน้า 441

ที่มา: กัลกัตตา อ่างกุ้ง กรุงเทพฯ : การศึกษาเปรียบเทียบกระบวนการพัฒนาเมือง
ปัญหาที่อยู่อาศัยของผู้มีรายได้น้อยและการแก้ไข, รูปที่ 2.

ที่มา : กัลลัสดา อ่างกุ่ม กรุงเทพฯ : การศึกษาเปรียบเทียบกระบวนการพัฒนาเมือง
 ปัญหาที่อยู่อาศัยของผู้มีรายได้น้อยและการแก้ไข , รูปที่ 3

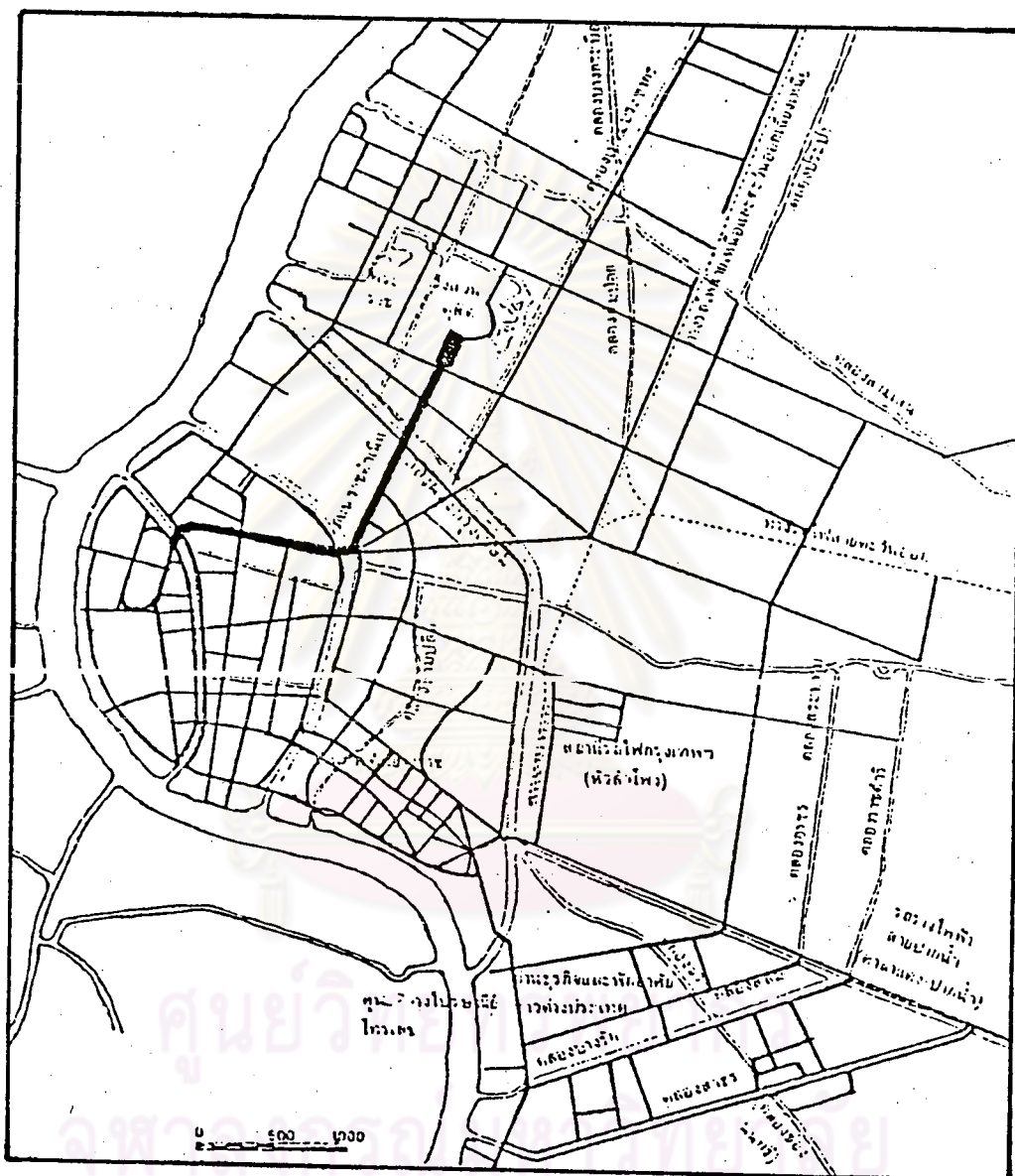
สมัยนั้นมีพื้นที่ประมาณ 4,000 ไร่ ชุมชนที่สดว่าเป็นชุมชนใหญ่และขยายตัวออกไปตามการขยายตัวของเมือง คือชุมชนชาวสินทางตอนใต้ของแม่น้ำอิทธิพลของชาวสินทางด้านการค้าได้แผ่คลุมบริเวณริมแม่น้ำเจ้าพระยานับตั้งแต่คลองรอบกรุงไปถึงคลองผดุงกรุงเกษม ส่วนชุมชนแห่งใหม่ที่เริ่มก่อตัวขึ้นคือสถานกงสุลของชาติต่าง ๆ ใต้ชุมชนชาวสินลงไป (ดูแผนที่ 4.5)

สมัยนี้กรุงเทพฯ ได้เริ่มไปด้วยการค้าและอุตสาหกรรม มีการก่อสร้างตึกกรมบ้านช่องตามแบบสถาปัตยกรรมยุโรป มีการตัดถนนสายสำคัญ เป็นแกนในการพัฒนาเมือง เช่น ถนนเจริญกรุง จากปลายกำแพงพระบรมมหาราชวังด้านใต้ขนานไปกับแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่างผ่านชุมชนชาวสินและชาวยุโรปไปถึงบริเวณถนนตก และตัดถนนตรง (พระรามสี่) แยกจากถนนเจริญกรุงผ่านทุ่งวัวลำพองไปทางตะวันออกถึงคลองเตย นอกจากนี้มีการตัดถนนลิสมเชื่อมระหว่างถนนสองสายด้วยกัน และมีการตัดถนนบำรุงเมือง ถนนเฟื่องนครทั้งสองฝั่งถนนสายต่าง ๆ โปรดฯ ให้สร้างตึกแถว สูง 1-2 ชั้น เพื่อให้เข้าทำการค้าขาย ถนนเหล่านี้ทำให้เกิดการตั้งชุมชนใหม่ขึ้นสองฝั่งถนนซึ่งต่างไปจากลักษณะการตั้งชุมชนแบบเดิม ซึ่งมักจะอยู่ริมแม่น้ำลำคลอง

อย่างไรก็ดี การพัฒนาเมืองให้เป็นแบบสมัยใหม่ยังจำกัดอยู่เฉพาะในเขตเมืองเก่า ทุ่งกว้างรอบนอกยังมีลักษณะเป็นชนบทอยู่มาก ซึ่ง ร.4 ทรงโปรดให้สร้างพระราชวังสระปทุมวัน ถนนเจริญกรุง และถนนพระราม 4 ไว้เป็นแกนขยายความเติบโตของกรุงเทพฯ ไปทางตะวันออก

3. สมัยก่อนเป็นเมืองอุตสาหกรรม (Pre-Industrial City) ช่วงนี้อยู่
ในสมัยรัชกาลที่ 5, 6, 7 และ 8 (พ.ศ. 2411-2489)

สมัยร. 5 กรุงเทพฯ ได้รับอิทธิพลจากเทคโนโลยีสมัยใหม่ ถนนสายสำคัญใจกลางกรุงเทพฯ มากกว่า 50% ได้เริ่มก่อสร้างในสมัยนี้ ทั้งนี้เนื่องจากการคมนาคมขนส่งได้เปลี่ยนจากทางน้ำมาเป็นทางบก มีกิจการรถราง รถไฟ และรถยนต์ ตลอดจนสาธารณูปโภคจำเป็นอื่น ๆ สำหรับเมืองได้เริ่มปรากฏขึ้น นอกจากนี้ยังโปรดฯ ให้ขุดคลองเปรมประชากร เพื่อเปิดพื้นที่เพาะปลูก

แผนที่ 4.6 โครงสร้างกรุงรัตนโกสินทร์ยุคใหม่ ปลายรัชกาลที่ 5
ที่มา: พัฒนาการของการใช้ที่ดินกรุงเทพมหานคร, มานพ พงศ์ทัต, หน้า 229

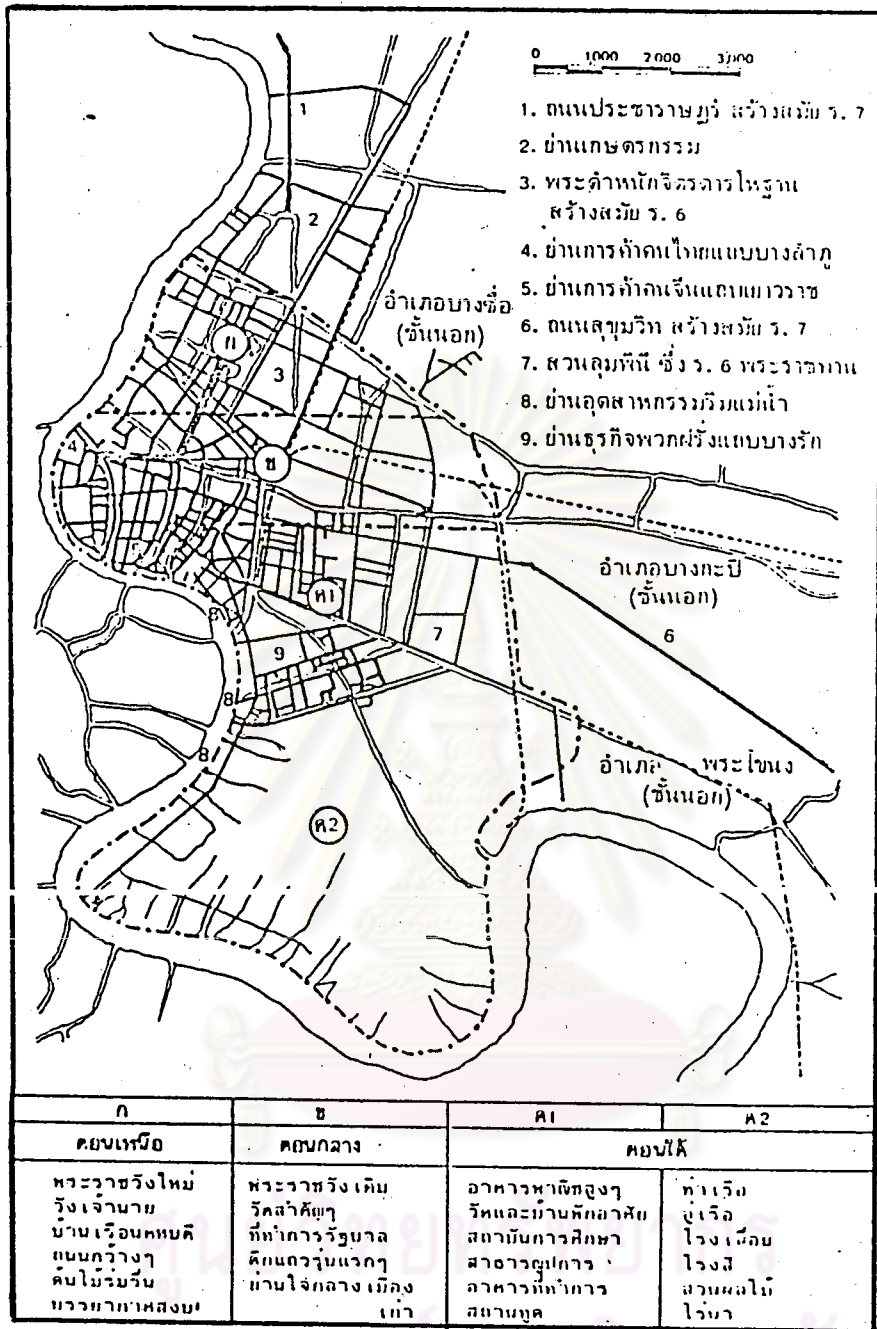
เขตเมืองที่มีบ้านเรือนหนาแน่นได้แก่บริเวณใกล้แม่น้ำเจ้าพระยาตอนใต้ เช่น บ้านหม้อ บ้านญวน สำเพ็ง ตลาดน้อย สีพระยา สีส้ม สำราญ การเลิกทาส ในสมัยนี้มีผลให้การตั้งถิ่นฐานในชุมชนเมืองหนาแน่นยิ่งขึ้น ในเขตที่อยู่อาศัย มักมีแหล่งการค้าปะปนอยู่ เช่น ห้าง แบดแมน ที่ถนนบำรุงเมือง แหล่งการค้าสำคัญ เช่น ตลาดเล่าซังซำ ตลาดปากคลองตลาด ตลาดท่าเตียน พาหุรัด จำนวนประชากรในบริเวณที่พัฒนาเป็นชุมชนเมืองแล้ว (Urbanized Area) เพิ่มขึ้นประมาณ 6 แสนคนบนพื้นที่ 8,330 ไร่ในพ.ศ. 2443¹ (ดูแผนที่ 4.6)

ในสมัย ร.6 การใช้ที่ดินประเภทต่าง ๆ ของกรุงเทพฯ ขยายตัวออกเป็นย่าน เช่น ย่านพักอาศัยแถบสีลมและสำราญ ย่านการค้าคนจีนแถบเยาวราช ย่านการค้าคนไทยแถบบางลำภู ย่านธุรกิจฝรั่งแถบบางรัก ย่านอุตสาหกรรมเลียบตัวไปตวมชายฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา ย่านเกษตรกรรมตอนเหนือของเมือง มีการตัดถนนและสร้างสะพานเพิ่มเติมต่อจากสมัยรัชกาลที่ 5 แต่ไม่มีการขยายพื้นที่เมืองออกไปอีก

ในสมัย ร.7 ก่อนมีการเปลี่ยนแปลงการปกครอง กรุงเทพฯ มีการแบ่งเขตพื้นที่ปกครองเป็นอำเภอขึ้นในและขึ้นนอก ดังนี้ (ดูแผนที่ 4.7)

1. เขตเมืองชั้นในตอนเหนือ ได้แก่ เขตอำเภอดุสิต และนางเลิ้ง การใช้ที่ดินยังมีความหนาแน่นต่ำ ประกอบด้วยวัง เจ้านาย บ้านดี ๆ ถนนร่มรื่น
2. เขตเมืองชั้นในตอนกลาง ได้แก่ เขตอำเภอพระนคร เป็นเขตที่หนาแน่นด้วยตึกกรม บ้านเรือนขุนนาง ข้าราชการ วัดสำคัญ ๆ กระทรวง ทบวง กรม และพระบรมมหาราชวัง
3. เขตเมืองชั้นในตอนใต้ เป็นเขตที่รวมของกิจกรรมเมือง เช่น อาคาร ร้านค้า ตึกแถว ท่าเรือ โกดังริมแม่น้ำ มหาวิทยาลัย โรงพยาบาล สถานิพิทย สถานิรณไฟ ธนาคาร บริษัท สำนักงาน สถานทูต บ้านชาวยุโรป ท่าเรือ อนุเรือ โรงเลื่อย โรงสี สลับกับสวนผลไม้และที่นา
4. เขตเมืองชั้นนอกทั้งหมด ประกอบด้วย 4 อำเภอ ส่วนใหญ่เป็นท้องนา และไร่ฝัก ยกเว้นทางเหนือเป็นที่ตั้งของกรมทหาร สนามบิน

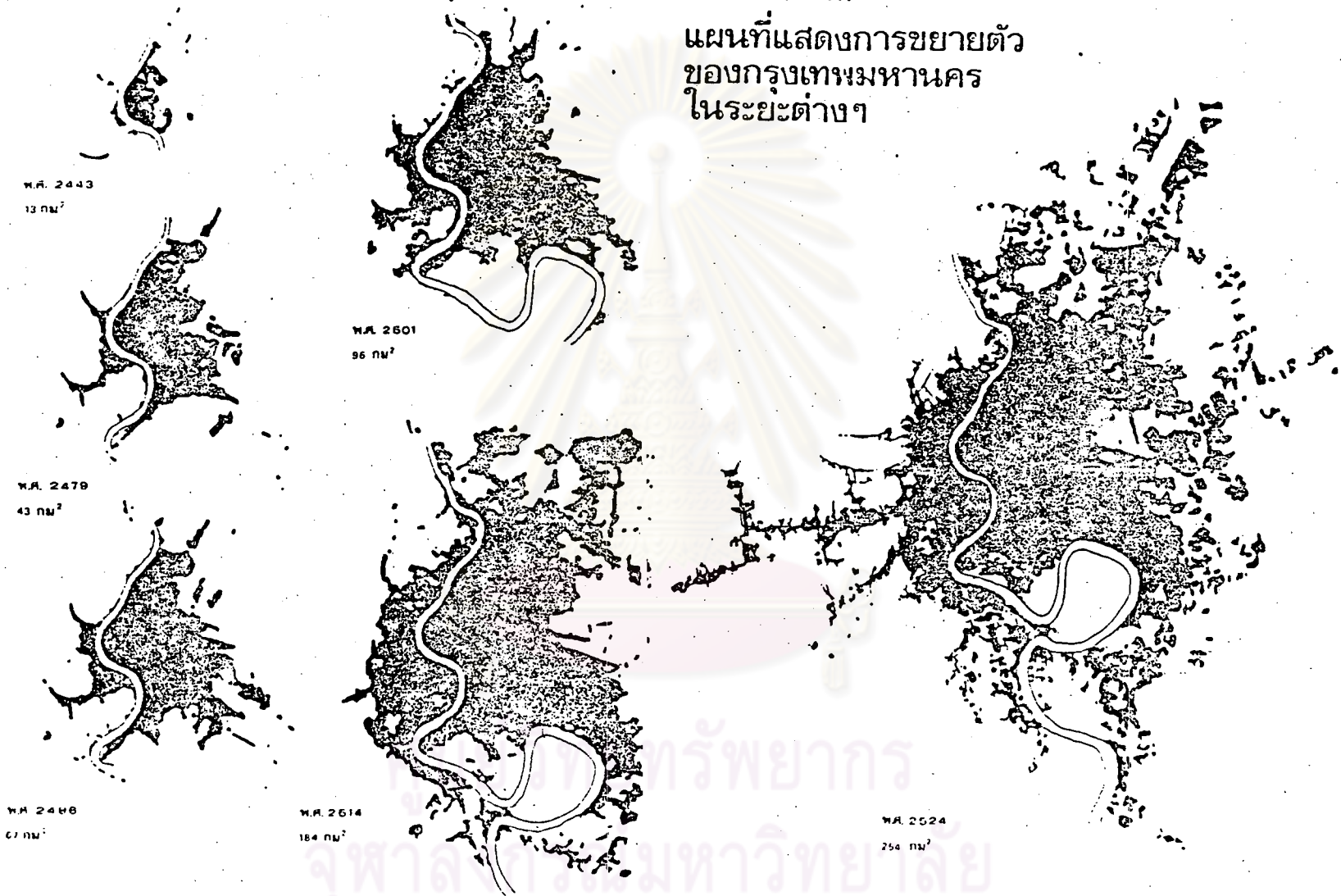
¹ สถิติจากกองการทะเบียน กรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย.

การใช้ที่ดินหลักในเขตอำเภอชั้นใน กรุงเทพมหานคร สมัยรัชกาลที่ 7 แผนที่ 4.7

ที่มา : พัฒนาการของการใช้ที่ดินกรุงเทพมหานคร, ภาณุพงศ์ พงศ์พัทธ์, หน้า 229

แผนที่ 4.8
แผนที่แสดงการขยายตัวของกรุงเทพมหานคร
ในระยะต่างๆ

พ.ศ. 2443
13 กม²

พ.ศ. 2501
96 กม²

พ.ศ. 2479
43 กม²

พ.ศ. 2486
67 กม²

พ.ศ. 2514
184 กม²

พ.ศ. 2524
256 กม²

ที่มา พ.ศ. 2443, 2501 สืบพินิจ: สืบพินิจ ราชบัณฑิตยสถาน แผนที่ และวิธีแปล
พ.ศ. 2479, 2486 สืบพินิจ: สืบพินิจ ราชบัณฑิตยสถาน สำนักงานสถิติแห่งชาติ

กองผังเมือง สำนักงานปลัดกรุงเทพมหานคร

ตารางที่ 4.1
ประชากรกรุงเทพมหานครเมื่อเทียบกับ ๑๐ เมืองใหญ่

NE = ตะวันออกเฉียงเหนือ

ลำดับ	๒๕๕๐			๒๕๐๓			๒๕๑๐			๒๕๒๔		
	จังหวัด/ภาค	จำนวนประชากร	อัตราส่วน ของ กทม. ต่อประชากร ในจังหวัดที่ใหญ่ เป็นอันดับ ๒	จังหวัด/ภาค	จำนวนประชากร	อัตราส่วน ของ กทม. ต่อประชากร ใน จว.ที่ใหญ่ เป็นอันดับที่ ๒	จังหวัด/ภาค	จำนวนประชากร	อัตราส่วน ของ กทม. ต่อประชากร ใน จว.ที่ใหญ่ เป็นอันดับ ๒	จังหวัด/ภาค	จำนวนประชากร	อัตราส่วน ของ กทม. ต่อประชากร ใน จว.ที่ใหญ่ เป็นอันดับ ๒
๑.	กรุงเทพมหานคร (กลาง)	๓๕๖,๖๖๖	๒๐.๕๖	กรุงเทพมหานคร (กลาง)	๑,๕๐๐,๖๓๕	๒๖.๕๔	กรุงเทพมหานคร (กลาง)	๒,๖๕๔,๓๕๖	๓๖.๐๔	กรุงเทพมหานคร (กลาง)	๔,๓๓๖,๕๐๖	๕๖.๕๕
๒.	เชียงใหม่ (เหนือ)	๓๕,๒๑๑		เชียงใหม่ (เหนือ)	๖๖,๘๒๓		เชียงใหม่ (กลาง)	๕๑,๕๓๕		เชียงใหม่ (เหนือ)	๑๐๑,๓๕๕	
๓.	ลำปาง (เหนือ)	๒๖,๕๕๖		โคราช (NE)	๕๕,๖๓๐		โคราช (NE)	๓๓,๐๓๐		ขอนแก่น (NE)	๑๐๐,๒๑๐	
๔.	โคราช (NE)	๒๒,๓๕๐		หาดใหญ่ (ใต้)	๓๖,๑๕๓		หาดใหญ่ (ใต้)	๕๕,๓๖๓		หาดใหญ่ (ใต้)	๑๐๖,๕๕๓	
๕.	นครปฐม (กลาง)	๒๒,๐๐๓		ลำปาง (เหนือ)	๓๖,๐๐๖		อุดรธานี (NE)	๕๖,๖๕๖		นครสวรรค์ (เหนือ)	๕๑,๑๓๕	
๖.	สมุทรสาคร (กลาง)	๒๐,๓๕๕		นครสวรรค์ (เหนือ)	๓๕,๓๓๑		นครสวรรค์ (เหนือ)	๕๕,๕๕๐		โคราช (NE)	๕๕,๓๕๐	
๗.	ภูเก็ต (ใต้)	๑๕,๕๕๐		อุบลราชธานี (กลาง)	๓๓,๕๕๓		ชลบุรี (กลาง)	๕๖,๑๕๐		อุดรธานี (NE)	๕๑,๓๓๓	
๘.	สงขลา (ใต้)	๑๕,๖๖๖		ชลบุรี (กลาง)	๓๓,๒๓๓		สงขลา (ใต้)	๕๐,๖๕๖		สงขลา (ใต้)	๓๕,๕๕๓	
๙.	อุบลราชธานี (กลาง)	๑๓,๕๐๓		พิษณุโลก (เหนือ)	๓๓,๒๓๓		ลำปาง (เหนือ)	๕๐,๕๕๕		พิษณุโลก (เหนือ)	๓๓,๕๖๖	
๑๐.	ชลบุรี (กลาง)	๑๓,๖๓๑		สงขลา (ใต้)	๓๑,๕๕๕		นครศรีธรรมราช (ใต้)	๓๕,๕๖๖		นครศรีธรรมราช (ใต้)	๖๓,๕๖๖	
	รวม	๕๕๑,๖๖๖		รวม	๒,๑๕๐,๖๖๖		รวม	๓,๐๓๖,๕๕๓		รวม	๖,๑๑๕,๕๕๕	

ที่มา: กองการทะเบียน, กรมการปกครอง, กระทรวงมหาดไทย.

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

4. ลุ่มย์เมืองเอก (Primate City) ระยะนี้อยู่ในช่วง พ.ศ. 2490 จนถึงปัจจุบันหรือตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นต้นมา

หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 กรุงเทพฯ มีการเติบโตช้าลง แต่เมื่อเริ่มมีการประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับแรก (2504) ถึงปัจจุบันเป็นฉบับที่ 5 (2525-2529) กรุงเทพฯ มีการเติบโตอย่างรวดเร็วจนมีลักษณะเป็นเมืองโตเดี่ยว (Primate City) ทั้งนี้โดยการเปรียบเทียบกับกรุงเทพฯ กับเมืองที่ใหญ่เป็นที่ 2 คือ เชียงใหม่ จากตารางที่ 4.1 จะเห็นว่า ในพ.ศ. 2490 กรุงเทพฯ โตกว่าเชียงใหม่ 20 เท่า และเพิ่มเป็น 26 เท่า ในพ.ศ. 2503 และเป็น 32 เท่าในพ.ศ. 2510 จนถึง พ.ศ. 2524 กรุงเทพฯ เป็นเมืองที่มีขนาดใหญ่กว่าเชียงใหม่ 52 เท่า ทั้งนี้โดยการเปรียบเทียบจำนวนประชากรกรุงเทพฯ กับประชากรในเขตเมืองเชียงใหม่

ภายใต้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ 4 ฉบับที่แล้วมา หรือตั้งแต่ พ.ศ. 2504 ซึ่งเป็นปีแห่งการเริ่มมีแผนพัฒนาเศรษฐกิจฉบับแรก จนกระทั่งจะสิ้นสุดแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม ฉบับที่ 5 ในปีพ.ศ. 2529 นั้น ได้กลายเป็นการเร่งรัดพัฒนาให้กรุงเทพฯ เป็นศูนย์กลางทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และวัฒนธรรม เป็นที่ประทับของประมุขของชาติ เป็นที่ทำการของรัฐบาล เป็นศูนย์กลางทางธุรกิจการค้า การศึกษา ตลาดแรงงาน ฯลฯ ความเป็น Primate City ของกรุงเทพฯ ได้ เป็นปัจจัยสำคัญที่ดึงดูดชาวชนบทให้เข้ามาหางานทำในกรุงเทพฯ ขณะที่ความล้มเหลวของการพัฒนาภาคเกษตรกรรมในชนบท เป็นปัจจัยที่ผลักดันให้ชาวชนบทอพยพเข้าสู่กรุงเทพฯ มากยิ่งขึ้น ผลกระทบที่ต่อเนื่องเป็นลูกโซ่นี้ทำให้กรุงเทพฯมหานคร ขยายตัวเติบโตอย่างรวดเร็วทั้งในแง่ขนาดพื้นที่ชุมชนและจำนวนประชากร (ดูตาราง 4.2 และแผนที่ 4.8)

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

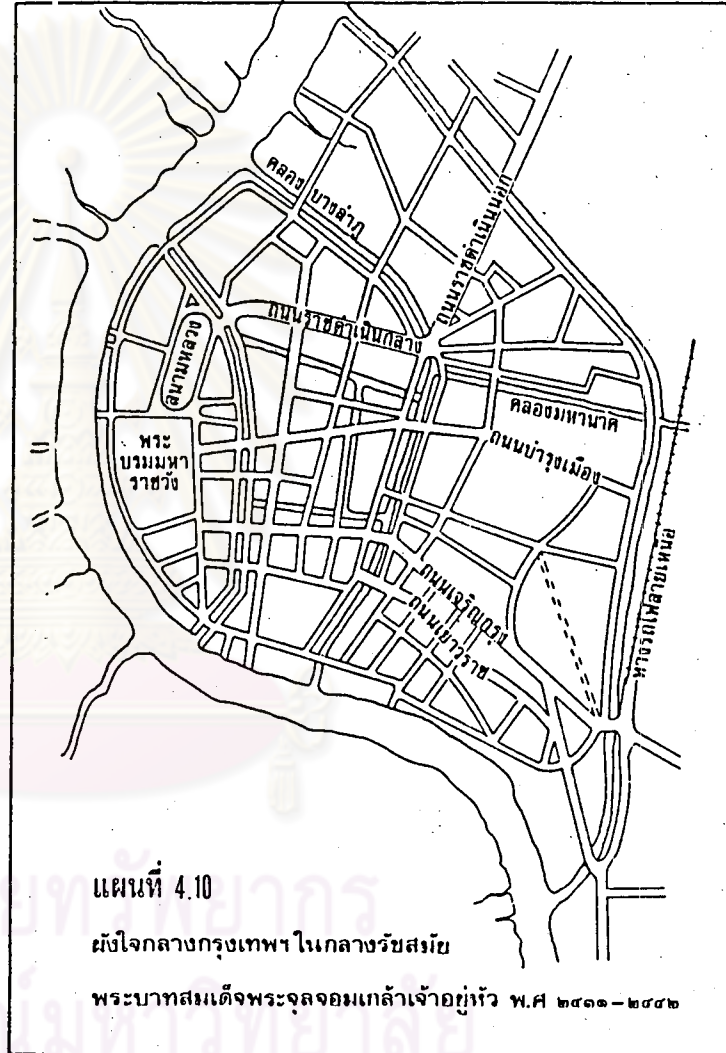
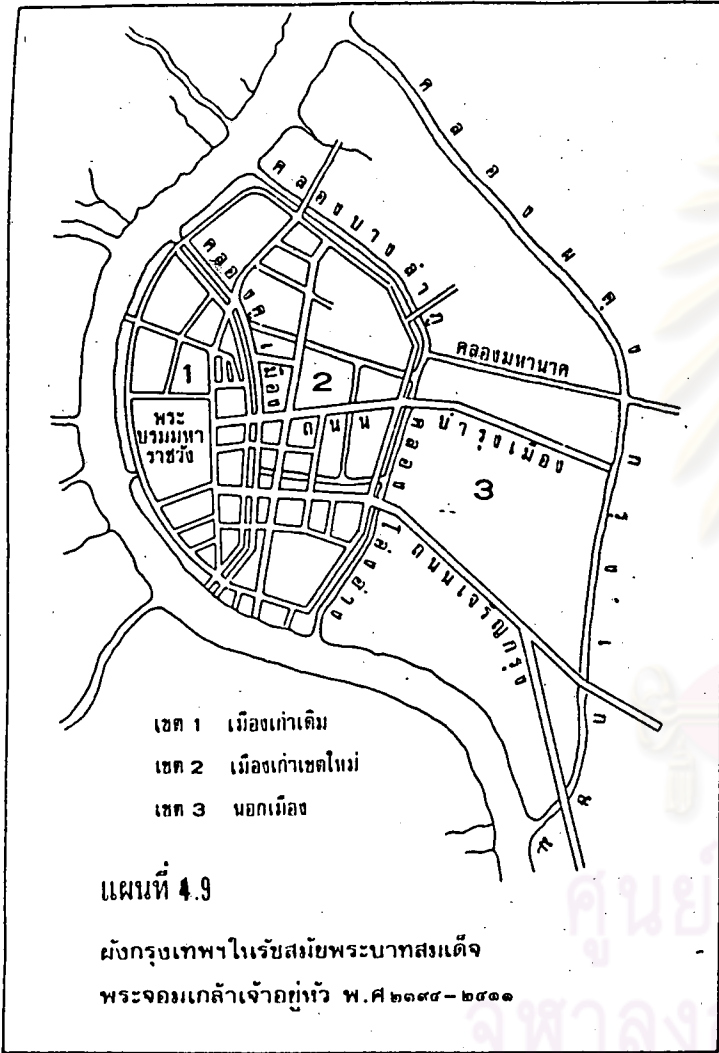
ตารางที่ 4.2 แสดงการขยายตัวของพื้นที่ Built-up Area และจำนวนประชากร
ของกรุงเทพมหานคร พ.ศ. 2443-2524

พ.ศ.	พื้นที่ชุมชน (กม. ²)	จำนวนประชากร
2443	13	600,000 ¹
2479	43	890,453 ²
2496	67	1,171,654 ³
2501	96	1,622,461 ⁴
2514	184	3,075,300 ⁵
2524	254	5,331,402 ⁶

ที่มา : 1 The Five Faces of Thailand - Wolf Douner

2-6 แผนกเลือกตั้งและสถิติ กองปกครองและทะเบียน กรุงเทพมหานคร กองผังเมือง
สำนักงานปลัดกรุงเทพมหานคร

ซึ่งกล่าวได้ว่า เขตตัวเมืองกรุงเทพฯ ในช่วงรัชกาลที่ 1-2-3 ยังกระจุก
อยู่ภายในบริเวณคลองชั้นแรก (คลองคูเมือง) และคลองชั้นสอง (คลองรอบกรุง) (ดูแผนที่
4.3) ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 4 พื้นที่เขตเมืองขยายออกไปเมื่อมีการขุดคลองผดุงกรุงเกษม
และเปิดเส้นทางถนนพระราม 4 ถนนเจริญกรุง ทิศทางของเมืองขยายลงมาทางตอนใต้
(ดูแผนที่ 4.9) ในสมัยรัชกาลที่ 5 มีการตัดถนนที่สำคัญ 3 สาย คือถนนราชดำเนิน เปิดพื้นที่
สู่ด้านเหนือของกรุงเทพฯ คือบริเวณพระราชวังดุสิต ทางด้านตะวันตก คือ ถนนบำรุงเมือง
ที่ขยายพื้นที่แถบปทุมวัน และทางใต้คือ ถนนเจริญกรุง ซึ่งเป็นบริเวณที่ตั้งของข้าวสีนและข้าว
ตะวันตก เขตตัวเมืองในระยะนี้ขยายออกมาในพื้นที่ระหว่างคลองรอบกรุงและคลองผดุง
กรุงเกษม ตลอดจนขยายตัวออกไปตามเส้นทางถนน 3 สาย ศูนย์กลางเมืองจะเป็นบริเวณ

ที่มา: การขยายตัวของหมู่บ้านจัดสรรกับปัญหาการขยายเมือง, วังเดิม เกษณะ, หน้า 31, 33

พระราชวัง ช่วงพื้นที่ชุมชนเมืองมีอาณาเขตประมาณ 13 ตารางกิโลเมตร (ดูแผนที่ 4.10)

ในสมัยรัชกาลที่ 6-7 การขยายตัวของเมืองทางด้านเหนือจะไปตามแนวถนนเดิม ทางตะวันออกขยายมาตามถนนลูขุมวิท ส่วนที่ขยายตัวมากคือทางด้านใต้ บริเวณเจริญกรุงออกไปถึงสำราญ สีสม กิจทางการขยายตัวเมืองยังคงไปตามทางด้านเหนือ บริเวณบางซื่อ คูสิต ด้านตะวันออก พระโขนง ด้านใต้ เป็นย่านชาวจีนและชาวตะวันตก

ช่วงเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 กรุงเทพฯ ได้รับการส่งเสริมให้เป็นศูนย์กลางราชการ โดยเฉพาะย่านถนนราชดำเนินเป็นจุดที่ตั้งของหน่วยราชการมากมาย ทั้งทหารและพลเรือน ทำให้เขตเมืองชั้นใน เพิ่มความหนาแน่นมากขึ้น นอกจากนี้มีการเปิดเส้นทางถนนพหลโยธิน ไปสู่ตอนเมืองทางด้านเหนือ และถนนลูขุมวิทไปทางตะวันออก ในช่วงนี้อาณาเขตพื้นที่ของเมืองขยายออกไปเป็น 43 ตารางกิโลเมตร (ดูตารางที่ 4.2 แผนที่ 4.8)

การขยายตัวของเมืองหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง กรุงเทพฯ เริ่มอยู่ในภาวะสงคราม ระหว่าง พ.ศ. 2484-2488 การขยายตัวของเมืองชะงักงัน เพราะผู้คนอพยพออกจากเขตชั้นในไปอยู่เขตชานเมืองและต่างจังหวัด จนกระทั่งถึง พ.ศ. 2500 ประเทศไทยเริ่มมีการวางแผนพัฒนา เศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ จนถึงปัจจุบัน (2528) เป็นปลายปีของแผนฯ ฉบับที่ 5 กรุงเทพฯ เริ่มมีการขยายตัวเติบโตอย่างรวดเร็วด้วยการส่งเสริมและสนับสนุน จากภาครัฐบาลและภาคเอกชน แรงเหวี่ยงการเติบโตของกรุงเทพฯ ทางด้านเหนือ จะขยายไปตามถนนพหลโยธิน วิภาวดีรังสิต จนถึงนนทบุรี การขยายตัวไปตามเส้นทางถนน (Ribbon Development) ทำให้เกิดศูนย์กลางชุมชนใหม่ ๆ เช่น ย่านบางเขน สะพานใหม่ ดอนเมือง เป็นต้น ส่วนทางตะวันออก เขตบางกะปิ หัวหมาก ก็เริ่มมีการเติบโตเช่นกัน ย่านพระโขนง ก็มีความหนาแน่นมากขึ้น ส่วนทางด้านใต้ย่านโรงงานอุตสาหกรรม มีการเติบโตอย่างมาก เช่น บริเวณท่าเรือคลองเตย เขตพระโขนง ย่านนาวา และราษฎร์บูรณะ ไปจนถึงย่านพระประแดง ปู่เจ้าสมิงพราย ด้านตะวันตก ผังธนบุรี การขยายตัวยังกระจุกอยู่ริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นส่วนใหญ่

จะเห็นได้ว่า การขยายตัวของกรุงเทพฯ จะมีทิศทางออกจากบริเวณเขตชั้นในภายในคลองรอบกรุง ซึ่งเป็นพื้นที่เขตชั้นใน ปัจจุบันมีความหนาแน่นของชุมชนมาก ไปยังบริเวณที่อยู่รอบนอกหรือชานเมืองและปัจจุบันได้กลายเป็นพื้นที่เขตชั้นกลาง ที่ยังมีพื้นที่ให้ขยายตัวได้เป็นการเพิ่มศูนย์กลางชุมชนแห่งใหม่ขึ้น ส่วนเขตชั้นนอกส่วนใหญ่ยังเป็นเขต

เกษตรกรรมและพื้นที่ซึ่งไม่ได้พัฒนา การขยายพื้นที่กรุงเทพฯ ตั้งแต่มีการประกาศใช้แผนพัฒนา
ชาติฯ ฉบับที่ 1 และสิ้นสุดแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 4 (2501-2524) กรุงเทพฯ มีการขยายพื้นที่เขต
ชุมชนเมือง รวม 3 ครั้ง ด้วยกันคือ พ.ศ. 2501 พื้นที่เขตเมืองกรุงเทพฯ เท่ากับ 96
ตารางกิโลเมตร จนถึงพ.ศ. 2514 พื้นที่กรุงเทพฯ ขยายออกไปเป็น 184 ตารางกิโลเมตร
และในเวลา 10 ปีต่อมา คือในพ.ศ. 2524 พื้นที่ชุมชนกรุงเทพฯ ขยายออกไปถึง 254
ตารางกิโลเมตร (ดูตารางที่ 4.2)

4.1.2 การใช้ที่ดิน

4.1.2.1 การเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดิน พ.ศ. 2501-2523

ภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นต้นมา กรุงเทพมหานครได้ขยาย
ตัวด้านพื้นที่และประชากรอย่างรวดเร็ว การเพิ่มของประชากรไปจนถึงการเพิ่มโดยธรรมชาติ
และการอพยพย้ายถิ่น ผลจากการเพิ่มของประชากรได้ก่อให้เกิดความต้องการ ใช้พื้นที่เพื่อวัตถุประสงค์
ประสงค์ต่าง ๆ เช่น เป็นที่พักอาศัย อาคาร ร้านค้า สำนักงาน โรงงานอุตสาหกรรม โกดัง
คลังสินค้า รวมทั้งพื้นที่เพื่อการใช้สอยประโยชน์อย่างอื่น

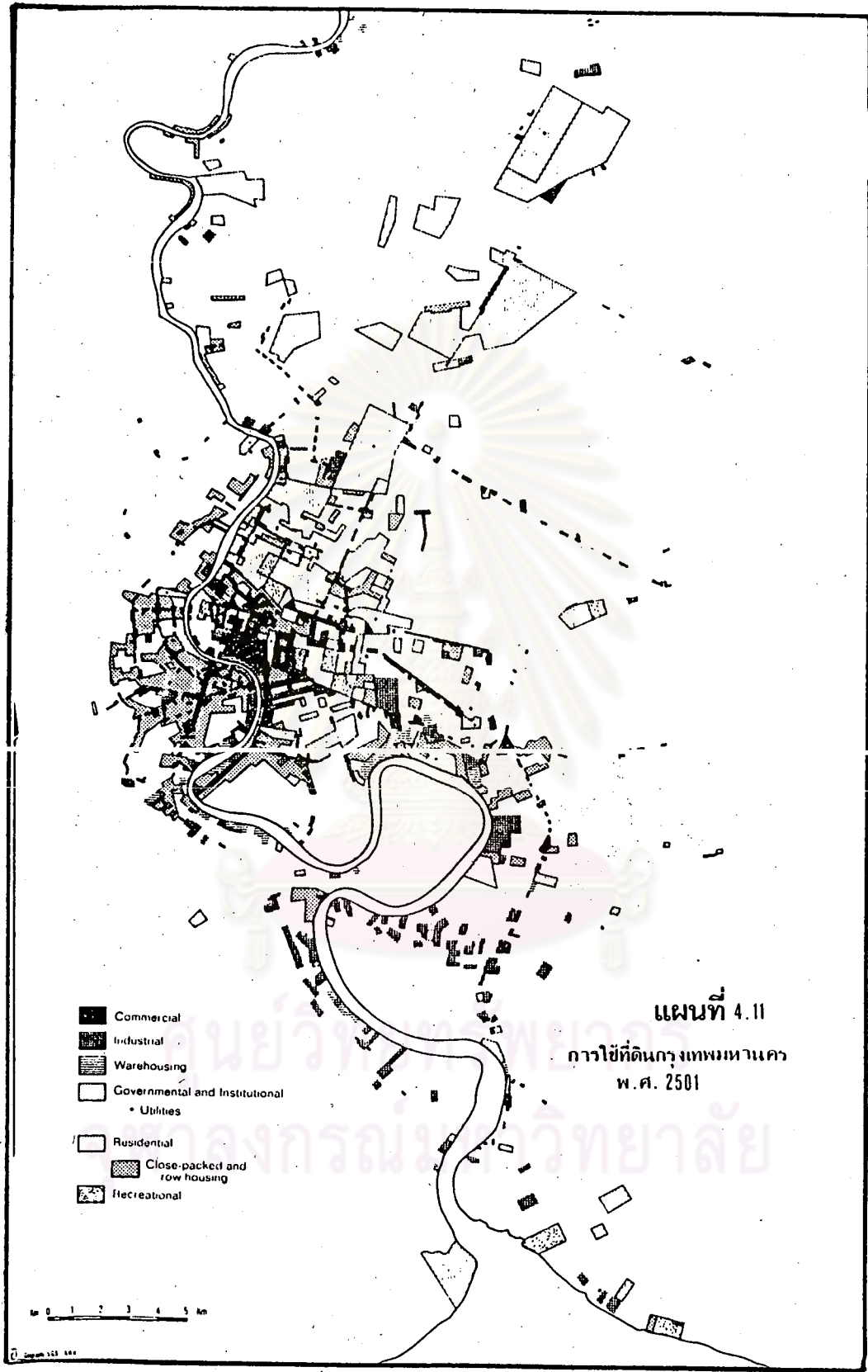
จากตัวเลขการใช้ที่ดิน พ.ศ. 2501 และ พ.ศ. 2523

ยืนยันว่าภายในเวลา 22 ปี กรุงเทพมหานครมีการขยายพื้นที่ใช้สอยประโยชน์ประมาณ 5
เท่าตัว ทั้งนี้ จะพบว่าอัตราการขยายตัวของการใช้ที่ดินเพื่อกิจกรรมที่สำคัญ เช่น การใช้ที่ดิน
เพื่อการพักอาศัย มีอัตราการเพิ่มขึ้นร้อยละ 21 ต่อปี ที่ดินเพื่อการค้าเพิ่มขึ้น 23% ต่อปี
และที่ดินเพื่อการอุตสาหกรรมเพิ่มขึ้น 12 % ต่อปี ทั้งนี้จะพบว่าการเปลี่ยนแปลงการใช้
ที่ดินในกิจกรรมที่สำคัญเพิ่มขึ้น ได้แก่ การใช้ที่ดิน เพื่อธุรกิจการค้ามีการเปลี่ยนแปลงใน
อัตราสูงสุดร้อยละ 23 รองมาคือ การใช้ที่ดินเพื่อเป็นส่วนสาธารณะร้อยละ 22 ส่วนการใช้
ที่ดินเพื่อที่พักอาศัยและการใช้ที่ดินเพื่ออุตสาหกรรม มีอัตราเพิ่มขึ้นร้อยละ 21 และ 12 ตาม
ลำดับ ดังนั้นจะเห็นได้ว่า การใช้ที่ดินเพื่อการพักอาศัย พาณิชยกรรมและอุตสาหกรรม มีการ
เปลี่ยนแปลงรวมกันทั้งสิ้น 57% (ดูตารางที่ 4.3 แผนที่ 4.11, 4.12 และแผนภูมิ 4.1)

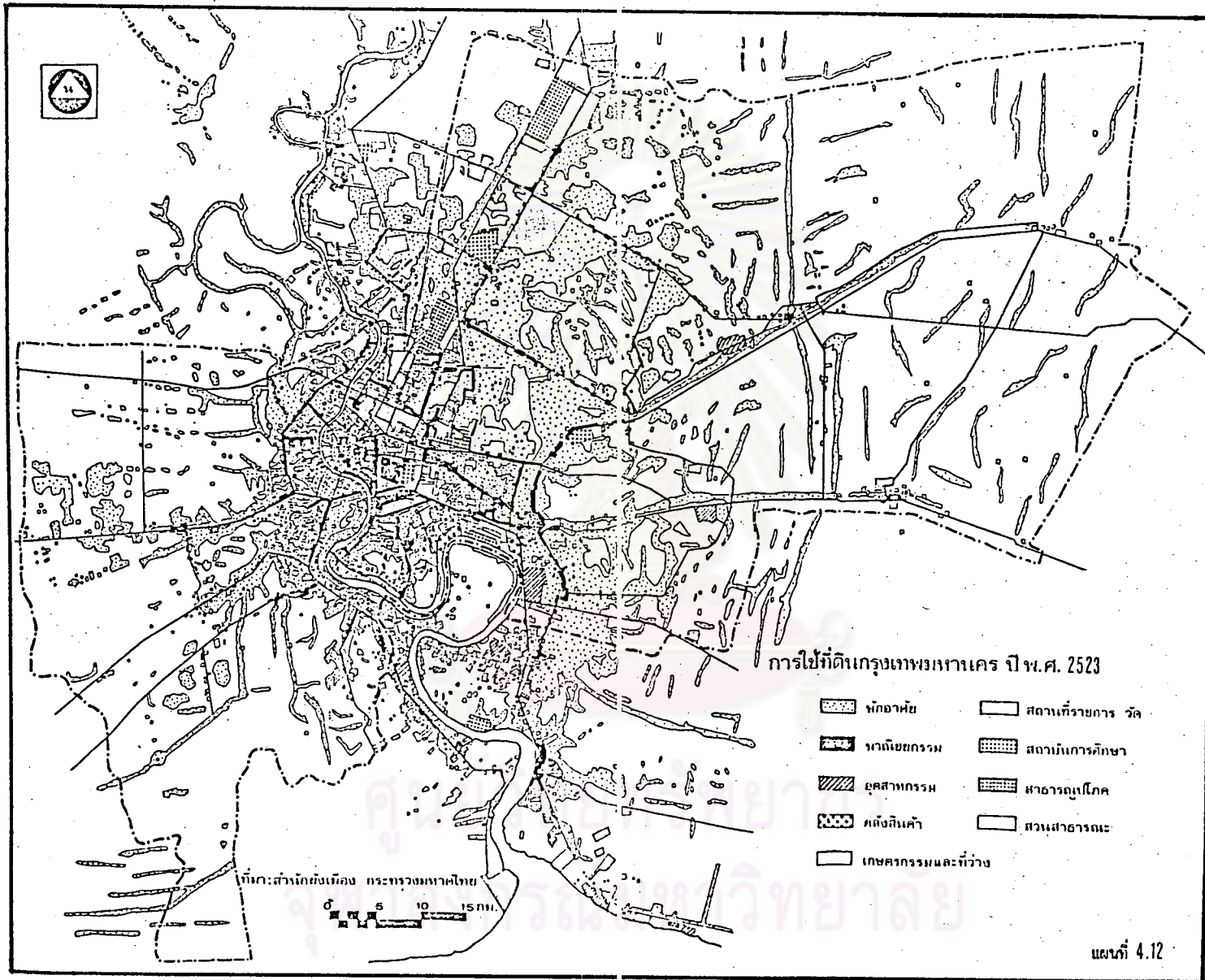
ตารางที่ 4.3 แสดงการใช้ที่ดินและการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินกรุงเทพมหานคร พ.ศ. 2501-2523

การใช้ที่ดิน	พ.ศ. 2501 (ไร่)	พ.ศ. 2523 (ไร่)	ไร่	การเปลี่ยนแปลง พ.ศ.2501 - 2523	
				% ของการใช้ที่ดินเดิม	% ของพื้นที่เพิ่มขึ้นทั้งหมด
1. พักอาศัย	26,508	153,415	126,907	21.76	71.85
2. พาณิชยกรรม	2,743	16,867	14,124	23.40	8.00
3. อุตสาหกรรม/คลังสินค้า	3,746	13,751	10,005	12.14	5.66
4. สาธารณูปโภค	1,714	3,299	1,585	4.2	0.89
5. สถาบันราชการ	11,374	28,024	16,650	6.65	9.42
6. สวนสาธารณะ	1,501	8,835	7,334	22.21	4.15
รวม	47,586	224,191	176,605	16.86	-

ที่มา : สำนักผังเมือง กระทรวงมหาดไทย

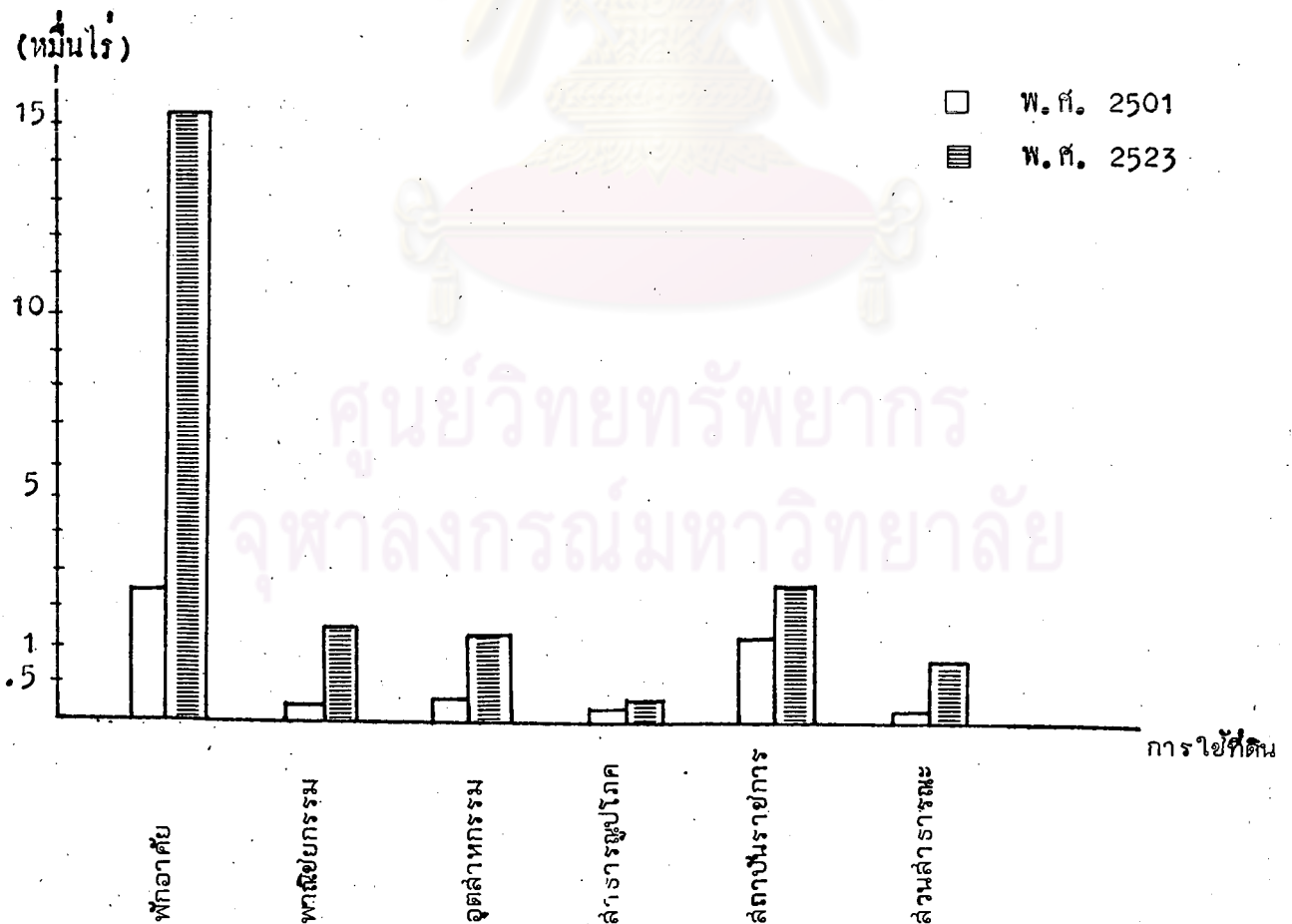

ที่มา: PLANNING THE DEVELOPING PRIMATE CITY BANGKOK 2000,
LARRY STERNSTEIN, P. 34

แผ่นที่ 4.12

แผนภูมิที่ 4.1 แสดงการเปรียบเทียบการใช้จ่ายที่กินกรุงเทพมหานคร พ.ศ. 2501 - 2523

ที่มา : จากตารางที่ 4.3

ถ้าหากเปรียบเทียบกับพื้นที่ที่เพิ่มขึ้นทั้งหมด 176,605 ไร่ จะพบว่าการใช้ที่ดินเพื่อพักอาศัย มีอัตราการขยายตัวร้อยละ 71 รองมาคือ การใช้ที่ดินเพื่อสถาบันราชการ ร้อยละ 9 การใช้ที่ดินเพื่อพาณิชย์กรรมร้อยละ 8 ส่วนการใช้ที่ดินเพื่อการอุตสาหกรรมร้อยละ 5

4.1.2.2 ลักษณะการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดิน

การเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินที่สำคัญ 4 ประเภทคือ

(ดูตารางที่ 4.3)

1. การใช้ที่ดินเพื่อการพักอาศัย มีอัตราการขยายตัวสูงที่สุดเมื่อเปรียบเทียบกับกรเปลี่ยนแปลงทั้งหมด เนื่องจากมีการขยายตัวของชุมชนพักอาศัยย่านชานเมืองเกิดขึ้นมากมาย เช่น ในระยะ 10-15 ปีที่ผ่านมา มีหมู่บ้านจัดสรรเกิดขึ้นในย่านชานเมืองกว่า 200 หมู่บ้าน เช่น แถบบางเขน หัวหมาก บางกะปิ ลาดพร้าว และพระโขนง นอกจากนี้ยังพบว่ามีการขยายตัวของชุมชนแออัดในช่วง 10-30 ปีที่ผ่านมา เพิ่มขึ้นถึง 280 แห่ง
2. การใช้ที่ดินเพื่อพาณิชย์กรรม พบว่าอัตราการเพิ่มร้อยละ 8 เมื่อเทียบกับพื้นที่ที่เพิ่มทั้งหมด จากแผนการใช้ที่ดิน พ.ศ. 2523 จะเห็นได้ว่าการขยายตัวของอาคารร้านค้าในรูปตึกแถว ตามถนนที่ตัดใหม่ หลายสายกระจายไปทั่วกรุงเทพฯ เป็นการขยายตัวแบบ Ribbon Development ซึ่งมีทิศทางของการขยายตัวของย่านการค้าไปทางเหนือทางตะวันออกและทางใต้ เช่น แถบถนนพหลโยธิน ลูขุมวิท ลาดพร้าว เป็นต้น
3. การใช้ที่ดินเพื่อการอุตสาหกรรม เพิ่มขึ้นในอัตราร้อยละ 5 เมื่อเปรียบเทียบกับร้อยละของพื้นที่ที่เพิ่มทั้งหมด ในช่วง พ.ศ. 2501-2523 นับว่ามีอัตราการเพิ่มค่อนข้างสูง การขยายตัวของที่ดินเพื่อการอุตสาหกรรมและคลังสินค้า มีทิศทางเด่นชัด ทางด้านใต้ของกรุงเทพฯ และตะวันตกเฉียงใต้ของฝั่งธนบุรี เช่น เขตยานนาวา พระโขนง ราษฎร์บูรณะ และบางขุนเทียน การขยายตัวของการใช้ที่ดินเพื่ออุตสาหกรรมจะขยายตัวไปตามเส้นทางคมนาคม เช่น ทางถนน หรือริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา รวมทั้งมีการตั้งอยู่ปะปน กับบริเวณที่พักอาศัยในเมือง

4. การไ้ที่ดินสำหรับสถาบันราชการ ซึ่งเพิ่มขึ้นร้อยละ 9 ในช่วงเวลา 22 ปี เมื่อเปรียบเทียบกับร้อยละของพื้นที่ที่เพิ่มขึ้นทั้งหมด การขยายตัวของ การไ้ที่ดินสำหรับสถาบันราชการ พบว่า มีการขยายตัวในพื้นที่เขตชั้นในเป็นส่วนใหญ่ เช่น รมถนนราชดำเิน ซึ่งเป็นที่ตั้งของสถาบันราชการทั้งทหารและพลเรือน ในบริเวณเขตดุสิต ซึ่งเป็นที่ทำการของทหารรวมทั้งเขตพญาไท และสำหรับเขตชั้นกลางบางเขตคือ เขตบางเขน ก็มีการไ้ที่ดินเพื่อสถาบันราชการเป็นจำนวนมาก เช่น บรรดาหน่วยราชการทางทหารทั้งกองทัพอากาศ ส่วนเขตรนบุรี เป็นที่ตั้งของกองทัพเรือ ซึ่งมีการไ้พื้นที่เพื่อราชการทหารขนาดใหญ่ หลายผืนเช่นกัน

โดยสรุปจะกล่าวได้ว่า ในเวลา 20 ปีที่ผ่านมา กรุงเทพฯ มหานคร มีการขยายตัวเติบโตอย่างมาก จากพื้นที่เพียง 47,586 ไร่ ในพ.ศ. 2501 เพิ่มขึ้น เป็น 224,191 ไร่ ในพ.ศ. 2523 พื้นที่เพิ่มขึ้นถึง 176,607 ไร่ ทำให้เกิดการขยายตัว ของกิจกรรมการไ้ที่ดินหลายประเภท การไ้ที่ดินที่มีการขยายตัวเพิ่มมากที่สุด คือการไ้ที่ดิน เพื่อพาณิชย์กรรม ซึ่งมีอัตราการเพิ่มพื้นที่ถึงร้อยละ 23 การเปลี่ยนแปลงการไ้ที่ดินในลำดับรอง ได้แก่ การไ้ที่ดินเพื่อที่พักอาศัยและอุตสาหกรรม ซึ่งมีอัตราการเปลี่ยนแปลงร้อยละ 21 และ 12 ตามลำดับ ส่วนการไ้ที่ดินสำหรับสถาบันราชการ ก็มีอัตราการเพิ่มขึ้นร้อยละ 6 เมื่อเปรียบ เทียบกับร้อยละการเพิ่มของการไ้ที่ดินเดิม

การเปลี่ยนแปลงของกิจกรรมการไ้ที่ดินดังกล่าวในกรุงเทพฯ นับว่าเป็นผลกระทบจากการมีแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติตั้งแต่ พ.ศ. 2503 ถึงปัจจุบัน อยู่ในแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 5 ซึ่งแผนพัฒนาดังกล่าวส่งผลให้มีการขยายตัวด้านธุรกิจการค้า อุตสาหกรรม และบริการ กิจกรรมเหล่านั้นต้องการแรงงานรองรับจำนวนมาก นั่นก็คือ เป็นการแสดงให้เห็นว่า เกิดการขยายตัวของแหล่งงานมากมายในกรุงเทพมหานครนี้ ซึ่ง เป็นปัจจัยที่ดึงดูดการย้ายถิ่นของประชากร ขณะเดียวกัน ปัจจัยผลักดันจากท้องถิ่นก็เป็นสิ่งที่ ทำให้มีการอพยพเข้าสู่เขตเมืองมากขึ้น

การศึกษาต่อไป จะเป็นการวิเคราะห์ประชากรกรุงเทพมหานคร ทั้งในด้าน จำนวน อัตราการเพิ่ม การกระจายตัว เพื่อช่วยให้เข้าใจภาพการเติบโตของตัว เมืองกรุงเทพฯ ได้ชัดเจนขึ้น

4.1.3 ประชากร

4.1.3.1 การพิจารณาประชากรระดับกรุงเทพมหานคร

ด้านจำนวนและอัตราการเพิ่ม

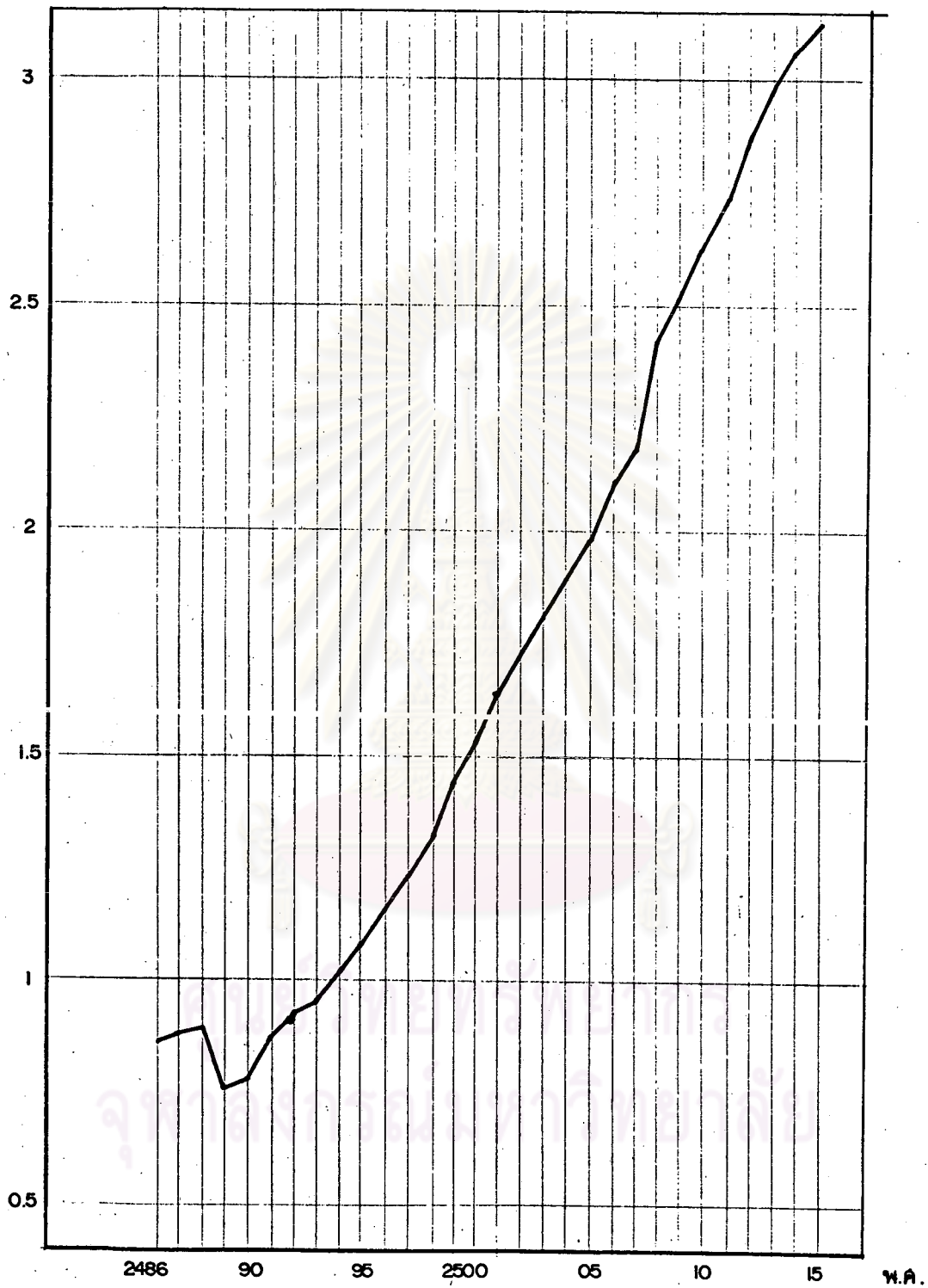
ประชากรเป็นทั้งสาเหตุและดัชนีวัดการขยายตัวของเมืองที่เด่นชัดอีกตัวหนึ่ง จากตารางที่ 4.4 และแผนภูมิ 4.2 แสดงจำนวนประชากรและอัตราการเพิ่มประชากรในกรุงเทพมหานคร ตั้งแต่พ.ศ. 2462-2515¹ จะพบว่าจำนวนประชากรในกรุงเทพฯ พ.ศ. 2462 มีจำนวน 526,855 คน และเพิ่มขึ้นเป็น 3,169,091 คน ในพ.ศ. 2515 เมื่อพิจารณาในด้านอัตราการเพิ่ม-ลด ประชากรจะพบว่า ประชากรมีอัตราการลด 2 ช่วง คือ พ.ศ. 2486 และ พ.ศ. 2489 ซึ่งเป็นสาเหตุจากการที่ประเทศไทยเข้าสู่ภาวะสงครามโลกครั้งที่ 2 ประชากรจึงอพยพย้ายถิ่นไปอยู่ตามชนเมืองและต่างจังหวัดมาก หลังจากเลิกสงคราม จำนวนประชากรมีอัตราการเพิ่มระหว่างร้อยละ 6-8 ต่อปี และบางปีที่มีอัตราการเพิ่มของประชากรสูงถึงร้อยละ 10 คือในพ.ศ. 2491 และพ.ศ. 2508 หลังจากพ.ศ. 2508 จนถึงพ.ศ. 2515 จำนวนประชากรในกรุงเทพฯ มีอัตราการเพิ่มที่ลดลงอยู่ระหว่าง 3-4% ต่อปี

จะเห็นได้ว่า จำนวนประชากรในกรุงเทพมหานครมีอัตราการเพิ่มสูงในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 หรือประมาณ พ.ศ. 2490 เป็นต้นมาซึ่งจะมีอัตราการเพิ่มร้อยละ 4-10 ต่อปี จนถึง พ.ศ. 2509 อัตราการเพิ่มของประชากรเริ่มลดลงอยู่ในระดับ 3-4% ต่อปี

ศูนย์วิจัยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ การอ้างอิงจำนวนประชากรและอัตราการเพิ่มประชากรเพียงแค่ พ.ศ. 2515 เนื่องจากเพื่อให้สอดคล้องกับอายุการตั้งถิ่นฐานของชุมชนแออัด ซึ่งจากการศึกษาของวิทยานิพนธ์ชุมชนแออัดที่ตั้งถิ่นฐาน ระยะสุดท้ายจะอยู่ในช่วงระหว่าง พ.ศ. 2514-2515 นอกจากนี้ ข้อมูลชุดดังกล่าวมีการรวบรวมจนถึง พ.ศ. 2515 เท่านั้น

ประชากร (ล้านคน)

แผนภูมิที่ 4.2 แสดงการเพิ่มจำนวนประชากรกรุงเทพมหานคร พ.ศ. 2486 - 2515

ตารางที่ 4.4 แสดงจำนวนประชากรและอัตราการเพิ่มของประชากรในกรุงเทพมหานคร
ตั้งแต่ พ.ศ. 2462-2515

ปี	จำนวนประชากร	ประชากรเพิ่ม	อัตราการเพิ่ม (+) อัตราการลด (-) ต่อปี
2462	526,855	-	-
2472	739,638	212,783	40.39
2480	890,453	150,815	20.39
2486	834,431	-47,022	-5.28
2487	888,788	45,357	5.38
2488	897,886	9,098	1.02
2489	733,999	-163,887	-18.25
2490	781,622	47,623	6.49
2491	860,707	79,085	10.12
2492	907,848	47,141	5.48
2493	963,626	55,778	6.14
2494	1,020,291	56,665	5.88
2495	1,072,964	52,673	5.16
2496	1,171,654	98,690	9.20
2497	1,231,439	59,785	5.10
2498	1,313,959	82,520	6.70
2499	1,430,655	116,696	8.88
2500	1,524,803	94,148	6.58
2501	1,622,461	97,658	6.41
2502	1,725,571	103,110	6.36
2503	1,800,678	75,107	4.35

ตารางที่ 4.4 แสดงจำนวนประชากรและอัตราการเพิ่มของประชากรในกรุงเทพมหานคร
ตั้งแต่ พ.ศ. 2462-2515 (ต่อ)

ปี	จำนวนประชากร	ประชากรเพิ่ม	อัตราการเพิ่ม (+) อัตราการลด (-) ต่อปี
2504	1,898,234	97,556	5.42
2505	1,983,398	85,164	4.49
2506	2,106,881	122,483	6.23
2507	2,173,724	66,843	3.17
2508	2,407,585	233,861	10.76
2509	2,500,367	92,782	3.85
2510	2,614,356	113,989	4.56
2511	2,718,794	104,438	4.00
2512	2,850,756	130,962	4.85
2513	2,971,753	120,997	4.24
2514	3,075,300	103,547	3.48
2515	3,169,091	93,791	3.00

ที่มา : รายงานทะเบียนราษฎร กองปกครองและทะเบียน กรุงเทพมหานคร, กองการทะเบียน
กระทรวงมหาดไทย

หมายเหตุ การตัดเทศบาลเริ่มต้นด้วย พ.ร.บ. จัดระเบียบเทศบาล พ.ศ. 2476 แต่สถิติ
จำนวนประชากรในเขตเทศบาลของกรุงเทพมหานคร เพิ่งมีการรวบรวม ตั้งแต่ปี
พ.ศ. 2480 เป็นต้นมา เมื่อมีการประกาศตั้งเขตเทศบาลนครกรุงเทพฯ และเทศบาล
นครธนบุรีขึ้นเมื่อปี 2480

ตารางที่ 4.5 แสดงจำนวน ความหนาแน่น และอัตราการเพิ่มประชากรกรุงเทพมหานคร
พ.ศ. 2325-2523

พ.ศ.	จำนวนประชากร	ความหนาแน่นประชากร ต่อตร.กม.	อัตราการเพิ่มของ ของประชากร % เปรียบเทียบกับปีที่ คิดขึ้นไป	อัตราการเพิ่ม ตามธรรมชาติ %
2325	185,000	118	-	-
2425	340,000	217	0.61	-
2453	440,000	280	0.93	-
2462	508,786	324	2.00	-
2472	713,384	455	3.44	2.2
2480	890,453	568	2.81	1.34
2490	1,178,881	752	2.85	1.72
2503	2,136,453	1,362	4.68	3.97
2513	3,077,361	1,962	3.72	3.47
2523	4,711,000	3,003	4.35	3.4

- ที่มา : 1. สำนักประชากร พ.ศ. 2453, 2462, 2472, 2480, 2490, 2503, 2513
และ 2523
2. ประมวลสถิติประจำปี 2513, 2520, 2522, 2523 กองการทะเบียนกรมการ
ปกครอง กระทรวงมหาดไทย
3. รายงานกิจการของเทศบาล พ.ศ. 2489, 2490, 2503
4. รายงานการสำรวจการเปลี่ยนแปลงของประชากร พ.ศ. 2517-2519
สำนักงานสถิติแห่งชาติ สำนักนายกรัฐมนตรี
5. เอกสารวิจัยหมายเลข 26 รวมบทความทางวิชาการของศาสตราจารย์ ดร.วิศิษย์
ประจวบเหมาะะ โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ตารางที่ 4.6 แสดงจำนวนประชากรของกรุงเทพมหานคร พ.ศ. 2480, 2490
2503, 2513 และ 2523 จำแนกรายเขต

ลำดับที่	เขต	2480	2490	2503	2513	2523
1	พระนคร	121,377	111,874	135,401	119,992	119,199
2	ป้อมปราบฯ	77,521	113,808	130,627	105,350	171,961
3	ปทุมวัน	61,391	83,051	159,687	133,364	208,620
4	สัมพันธวงศ์	69,960	88,329	84,404	67,268	70,154
5	บางรัก	59,678	73,800	102,770	91,753	117,845
6	ดุสิต	50,678	149,968	383,984	283,108	431,939
7	พญาไท	na	na	na	336,230	466,097
8	ห้วยขวาง	na	na	na	na	185,899
9	ธนบุรี	73,837	118,682	131,250	200,636	240,590
10	คลองสาน	na	na	96,797	126,687	129,407
11	บางกอกใหญ่	na	na	40,528	74,506	93,044
12	ยานนาวา	51,339	77,702	168,054	256,923	350,686
13	พระโขนง	55,105	57,557	170,772	302,471	482,240
14	บางเขน	77,761	34,618	94,588	186,407	355,639
15	บางกะปิ	21,523	30,630	61,207	87,879	236,141
16	บางกอกน้อย	38,803	53,462	105,658	187,193	342,967
17	ภาษีเจริญ	31,799	39,957	58,698	110,421	171,084
18	ราษฎร์บูรณะ	11,410	16,115	25,989	61,297	105,354
19	หนองจอก	22,274	26,535	32,440	40,428	46,585
20	มีนบุรี	36,389	41,626	29,481	36,671	51,353
21	ลาดกระบัง	na	na	23,588	29,459	39,536
22	บางขุนเทียน	27,238	35,714	52,670	93,667	187,541
23	คลองสาน	22,372	25,413	36,486	42,740	61,956
24	หนองแขม	na	na	11,356	22,886	39,165
รวม	กรุงเทพมหานคร	890,453	1,178,881	2,136,435	3,077,336	4,705,111

ที่มา : สำนักงานสถิติแห่งชาติ สำนักนายกรัฐมนตรี

na = ไม่มีข้อมูล

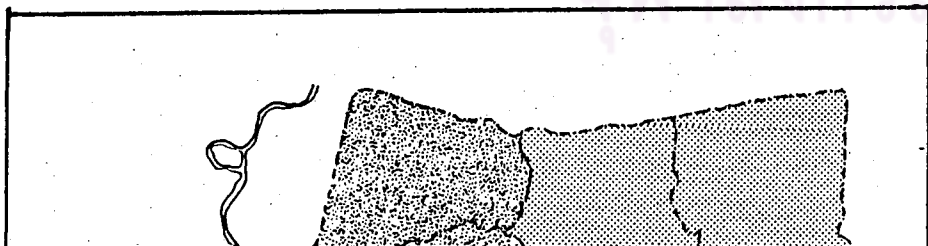
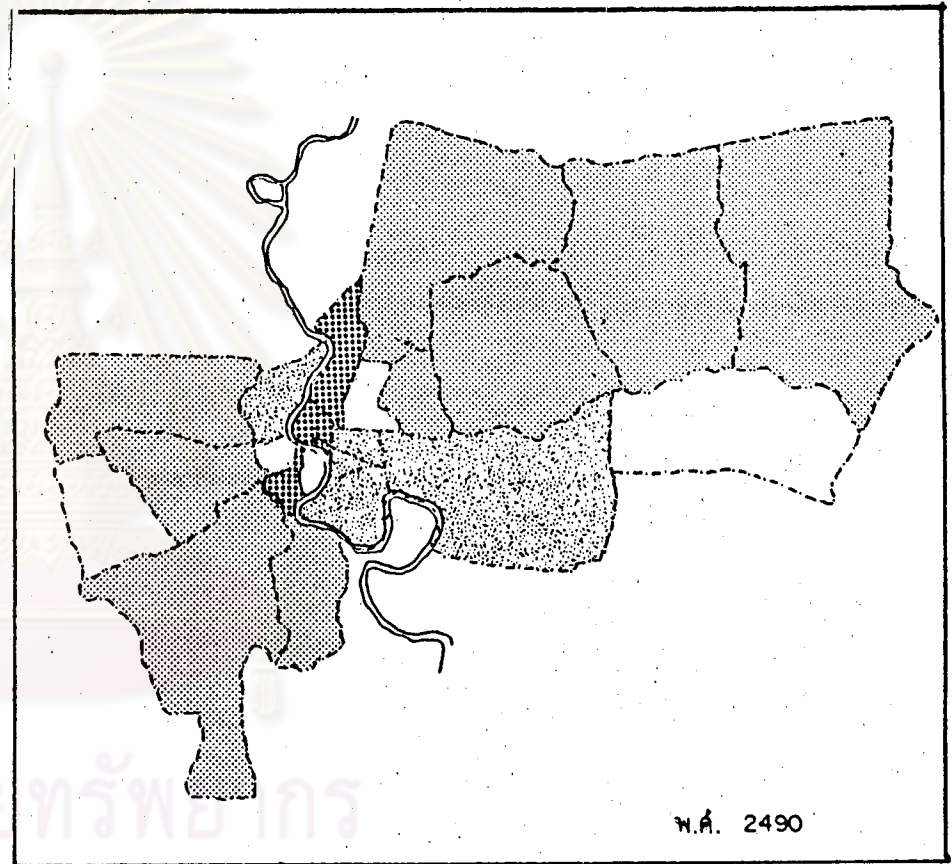
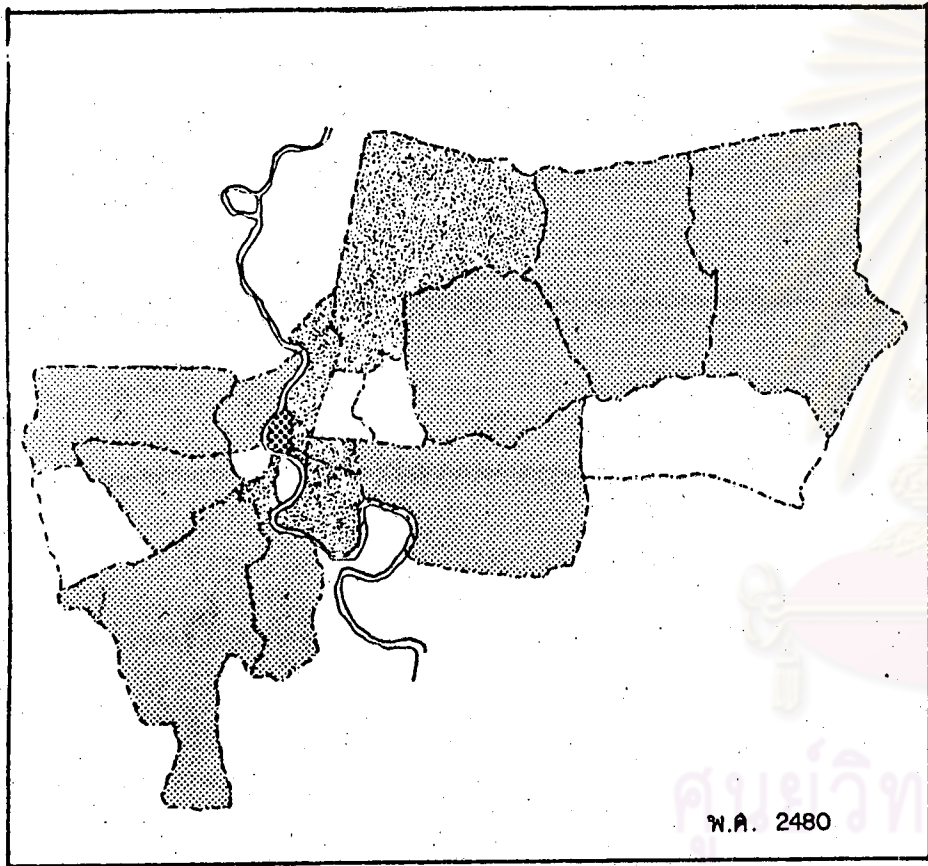
ตารางที่ 4.7 แสดงร้อยละของประชากรกรุงเทพมหานคร พ.ศ. 2480, 2490

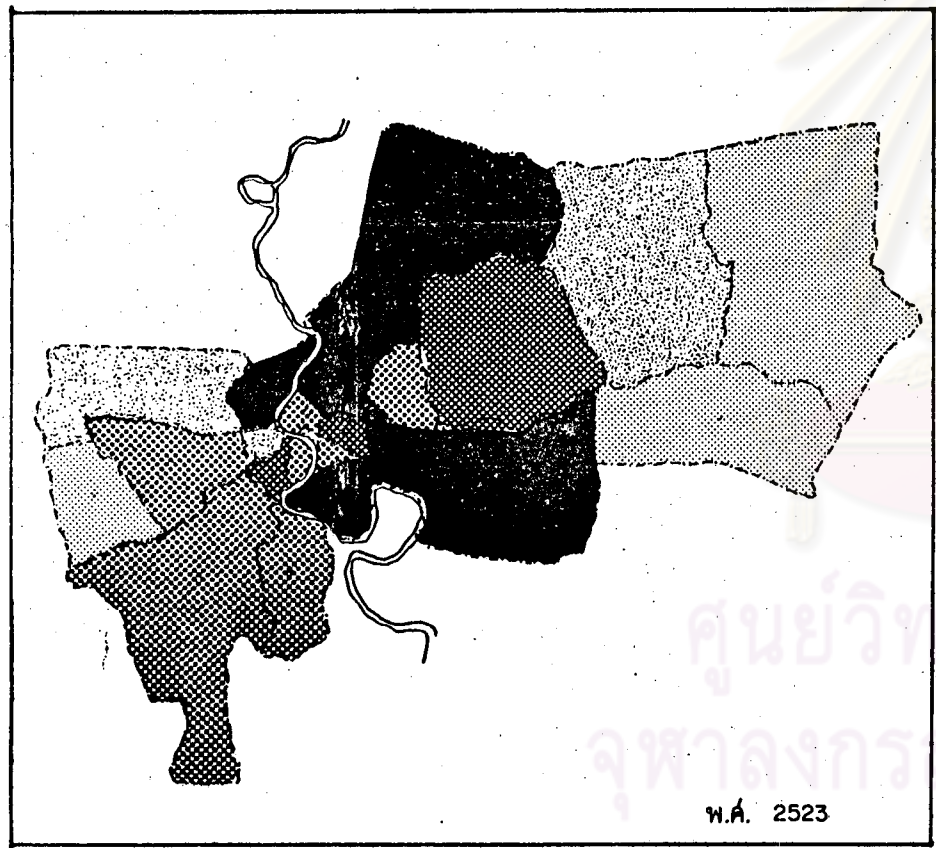
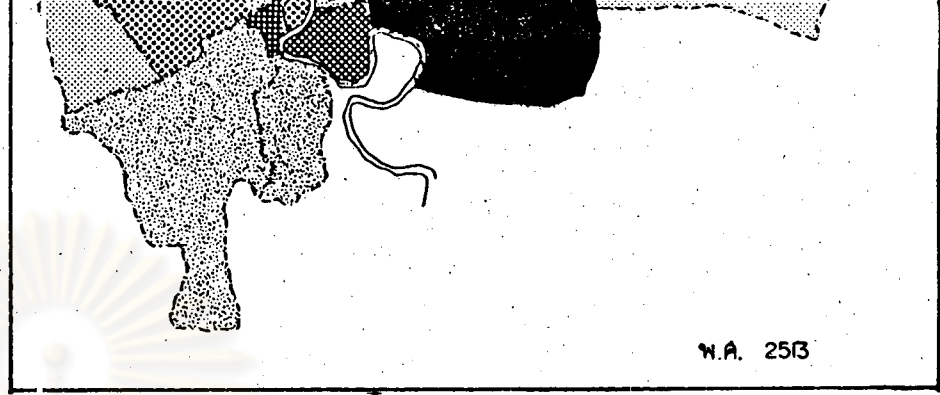
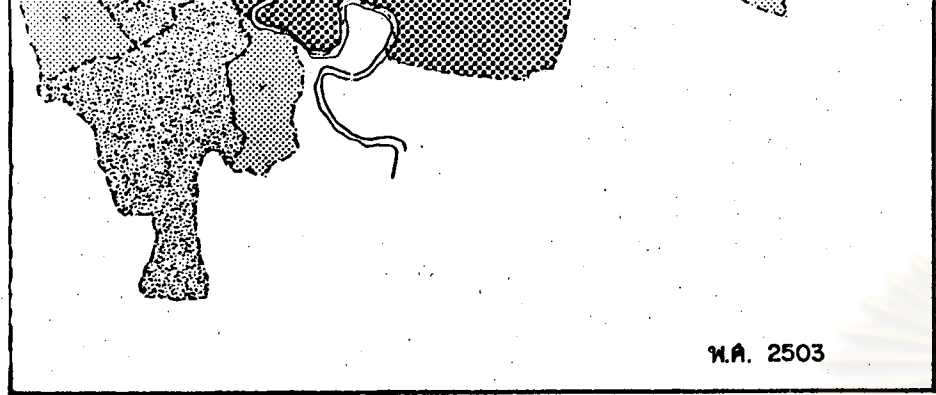
2503, 2513 และ 2523 จำนวนรวมเขต

(%)

ลำดับที่	เขต	2480	2490	2503	2513	2523
1	พระนคร	13.63	9.49	6.34	3.90	2.53
2	ป้อมปราบ	8.70	9.65	6.11	3.42	3.65
3	ปทุมวัน	6.89	7.05	7.47	4.33	4.43
4	สัมพันธวงศ์	7.86	7.49	3.95	2.19	1.49
5	บางรัก	6.71	6.26	4.82	2.98	2.51
6	ดุสิต	5.69	12.73	17.97	9.20	9.18
7	พญาไท	-	-	-	10.93	9.92
8	ห้วยขวาง	-	-	-	-	3.95
9	ธนบุรี	8.29	10.06	6.14	6.52	5.11
10	คลองสาน	-	-	4.54	4.12	2.75
11	บางกอกใหญ่	-	-	1.89	2.42	1.98
	รวม เขตชั้นใน	57.77	62.73	59.23	50.01	47.50
12	ยานนาวา	5.76	7.00	7.88	8.35	7.45
13	พระโขนง	3.94	4.88	7.99	12.43	10.25
14	บางเขน	8.73	2.94	4.43	6.06	7.56
15	บางกะปิ	2.43	2.59	2.86	2.85	5.02
16	บางกอกน้อย	4.36	4.53	4.94	6.08	7.29
17	ภาษีเจริญ	3.58	3.39	2.75	3.59	3.64
18	ราชบุรีวณะ	1.28	1.38	1.22	1.99	2.24
	รวม เขตชั้นกลาง	30.08	26.71	32.07	41.35	43.45
19	หนองจอก	2.50	2.25	1.52	1.32	0.99
20	มีนบุรี	4.08	3.53	1.38	1.19	1.09
21	ลาดกระบัง	-	-	1.10	0.96	0.84
22	บางขุนเทียน	3.05	3.03	2.46	3.04	3.98
23	คลองตัน	2.52	2.15	1.71	1.39	1.32
24	หนองแขม	-	-	0.53	0.74	0.83
	รวม เขตชั้นนอก	12.15	10.96	8.70	8.64	9.05
	กรุงเทพมหานคร	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00

ที่มา : สำนักงานสถิติแห่งชาติ สำนักงานกรุงเทพมหานคร

การศึกษารูปแบบการตั้งถิ่นฐานของชุมชนแออัดในกรุงเทพมหานคร	
<p>สัญลักษณ์</p> <p> น้อยกว่า 50000</p> <p> 50000 - 100000</p> <p> 100001 - 200000</p> <p> 200001 - 300000</p> <p> มากกว่า 300000</p> <p> ไม่มีข้อมูล</p>	<p>แผนที่</p> <p>4. 13</p> <hr/> <p>แหล่ง</p> <p>การเปรียบเทียบจำนวนประชากรกรุงเทพมหานครจำนวนรายเขต</p> <hr/> <p>ที่มา</p> <p>ล้นง. ๑ ถัดหน้าแห่งชาติ</p>

การพิจารณาอัตราการเพิ่มของประชากร จากตารางที่ 4.5 แสดงถึง อัตราการเพิ่มประชากร กรุงเทพมหานคร ตั้งแต่ พ.ศ. 2325-2523 สรุปได้ว่า อัตราการเพิ่มประชากรตามธรรมชาติ ในพ.ศ. 2472-2523 อยู่ระหว่าง 2-4% โดยประชากรมีอัตราการเพิ่มตามธรรมชาติต่ำที่สุดในพ.ศ. 2490 คือมีอัตราร้อยละ 1.72 ซึ่งอาจเนื่องมาจากเพิ่งสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่ 2 อัตราการเกิดจึงยังน้อยอยู่ และเฟื่องอย่างรวดเร็วในปีถัดมา คือในพ.ศ. 2503 มีอัตราการเพิ่มประชากรโดยธรรมชาติถึง 3.97% หลังจากนั้นอัตราการเพิ่มตามธรรมชาติก็ค่อยลดลงจนเหลือ 3.4% ในพ.ศ. 2523 ซึ่งยังนับว่าอยู่ในอัตราที่ค่อนข้างสูง จะเห็นได้ว่าตั้งแต่ พ.ศ. 2503 เป็นต้นมา หรืออยู่ในช่วงที่มีการเริ่มใช้แผนพัฒนาชาติฉบับแรก อัตราการเพิ่มของประชากรในกรุงเทพมหานคร จะเพิ่มสูงขึ้นมากกว่าในอดีตที่ยังไม่มีแผนพัฒนาประเทศ

4.1.3.2 การพิจารณาการเปลี่ยนแปลงประชากรรายเขตในด้านจำนวน และอัตราการเพิ่ม

การศึกษาในด้านประชากร นอกจากเป็นการศึกษารวมทั้งกรุงเทพฯ แล้ว ยังศึกษาย่อยในระดับเขต เพื่อให้เข้าใจภาพการเคลื่อนไหวของประชากรได้ชัดเจนขึ้น ทั้งนี้ โดยการศึกษาจากสำมะโนประชากรกรุงเทพมหานคร พ.ศ. 2480, 2490, 2503, 2513 และ 2523 ข้อมูลระดับเขตบางเขตจะไม่มีข้อมูลในบางปี เนื่องจากยังมีพื้นที่รวมอยู่กับเขตใดเขตหนึ่ง¹ เพิ่งจะมีการปรับพื้นที่ของเขตให้เป็น 24 เขต เมื่อพ.ศ. 2516 เป็นต้นมา

¹ เขตลาดกระบังรวมอยู่กับเขตมีนบุรี เขตคลองสาน รวมอยู่กับเขตธนบุรี เขตห้วยขวางและพญาไท รวมอยู่กับเขตดุสิต เขตหนองแขม รวมอยู่กับเขตภาษีเจริญ.

จากตารางที่ 4.6, 4.7 และแผนที่ 4.13 แสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงจำนวนและร้อยละของประชากรรายเขตในกรุงเทพมหานคร ซึ่งสรุปได้ว่า

เขตชั้นใน ประกอบด้วยเขตต่าง ๆ รวม 11 เขต จะมีจำนวนประชากรมากที่สุด แต่ประชากรจะมีการเพิ่มในอัตราที่ลดลง เมื่อเปรียบเทียบกับแต่ละช่วงปี กล่าวคือ ในพ.ศ. 2480 มีจำนวนประชากร ร้อยละ 57 ของกรุงเทพฯ และเพิ่มเป็นร้อยละ 62 ในพ.ศ. 2490 และลดลงมาเหลือร้อยละ 59 ในพ.ศ. 2503 จากนั้นมาจำนวนประชากรเขตชั้นในจะค่อย ๆ ลดน้อยลงเหลือเพียงร้อยละ 50 ของประชากรกรุงเทพฯ ในพ.ศ. 2513 และเหลือเพียงร้อยละ 47 ของประชากรทั้งกรุงเทพฯ ในพ.ศ. 2523

เขตชั้นกลาง ประกอบด้วยเขตต่าง ๆ 7 เขต สำหรับเขตชั้นกลางนี้ จะตรงข้ามกับเขตชั้นใน คือ จำนวนประชากรจะค่อยเพิ่มมากขึ้นเมื่อเวลาผ่านไป กล่าวคือ ในพ.ศ. 2480 เขตชั้นกลางมีประชากรร้อยละ 30 ของทั้งกรุงเทพฯ และลดลงเหลือร้อยละ 26 ในพ.ศ. 2490 ถัดมา 13 ปี ถึง พ.ศ. 2503 ก็เพิ่มขึ้นเป็นร้อยละ 32 ปีต่อมา ประชากรเขตชั้นกลาง เพิ่มจำนวนขึ้นเป็นร้อยละ 41 ของประชากรทั้งกรุงเทพฯ และถึงพ.ศ. 2523 เขตชั้นกลางมีประชากรทั้งสิ้นคิดเป็นร้อยละ 43 ของประชากรทั้งกรุงเทพฯ

เขตชั้นนอกประกอบด้วยเขตต่าง ๆ 6 เขต ซึ่งเขตชั้นนอกนี้มีประชากรเบาบางที่สุดกว่าทุกเขต จากพ.ศ. 2480 จนถึงพ.ศ. 2513 ประชากรเขตชั้นนอกจะลดจำนวนลงอย่างช้า ๆ คือ ในพ.ศ. 2480 มีประชากรรวมทั้งหมดคิดเป็นร้อยละ 12 ของประชากรทั้งกรุงเทพฯ และลดลงเหลือเพียงร้อยละ 10 ในพ.ศ. 2490 และร้อยละ 8.7 ในพ.ศ. 2503 จนถึงพ.ศ. 2513 เขตชั้นนอกมีประชากรเพียงร้อยละ 8.6 ของประชากรทั้งกรุงเทพมหานคร แต่ 10 ปีหลังจากนั้นประชากรในเขตชั้นนอกมีจำนวนเพิ่มสูงขึ้นเล็กน้อยคือคิดเป็นร้อยละ 9 ของประชากรกรุงเทพฯ ทั้งหมดในพ.ศ. 2523

ดังนั้น หากจะกล่าวโดยสรุปจะได้ว่า ประชากรของกรุงเทพฯ จะมีการกระจุกตัวอยู่ในเขตชั้นในมากที่สุดตั้งแต่อดีตมาจนปัจจุบัน และประชากรจะกระจายตัวรองลงมาในเขตชั้นกลาง ส่วนเขตชั้นนอกจะมีประชากรอาศัยอยู่เบาบางน้อยที่สุด สำหรับเขตชั้นในถึงแม้จะมีจำนวนประชากรมากที่สุดก็ตาม แต่จะมีการเพิ่มประชากรในอัตราที่ลดลงทุก ๆ ช่วงปี ขณะที่เขตชั้นนอกนั้นจะมีแนวโน้มต่อไปในอนาคตว่า จำนวนประชากรจะเพิ่มสูงขึ้น

จากตารางที่ 4.8 แสดงถึงอัตราการเพิ่ม-ลด ของประชากรใน
กรุงเทพฯ จำแนกรายเขต ตั้งแต่พ.ศ. 2480-2523 ในการศึกษาจะแบ่งเป็น 4
ระยะคือ¹

1. ระยะที่ 1 การเปลี่ยนแปลงประชากรรายเขต พ.ศ. 2480-2490

เขตชั้นใน ประชากรเขตชั้นในเกือบทุกเขต จะมีการเปลี่ยนแปลง
ในอัตราที่เพิ่มขึ้นระหว่าง 2-19% ต่อปี ซึ่งเขตอุตสาหกรรมมีอัตราการเพิ่มสูงที่สุดของเขตนี้ และ
เขตพระนครเป็นเขตเดียวที่มีอัตราการเปลี่ยนแปลงประชากรในทางที่ลดลง

เขตชั้นกลาง การเปลี่ยนแปลงประชากรของเขตชั้นกลาง จะมีอัตรา
เพิ่มขึ้นเกือบทุกเขต ตั้งแต่ 2-6% ต่อปี เว้นแต่เขตบางเขนเท่านั้นที่มีอัตราการลดของประชากร
เขตชั้นนอก ประชากรมีอัตราการเพิ่มขึ้นทุกเขตตั้งแต่ 1-3% ต่อปี
ซึ่งเขตบางขุนเทียนจะมีอัตราการเพิ่มสูงที่สุด

2. ระยะที่ 2 การเปลี่ยนแปลงประชากรรายเขต พ.ศ. 2490-2503

เขตชั้นใน ในช่วงนี้อัตราการเพิ่มของประชากรไม่สูงนัก ยกเว้น
เขตอุตสาหกรรม ซึ่งมีอัตราการเพิ่มถึง 12% ต่อปี ส่วนเขตสัมพันธวงศ์ จะมีการเปลี่ยนแปลงประชากร
ในทางที่ลดลง

เขตชั้นกลาง คาดว่าระยะนี้ จะมีอัตราการเพิ่มขึ้นของประชากร
ในทุกเขตและเพิ่มมากที่สุดที่เขตพระโขนง

เขตชั้นนอก ประชากรจะมีอัตราการเพิ่มเกือบทุกเขต ยกเว้น
เขตมีนบุรีที่มีประชากรลดลงเล็กน้อย

3. ระยะที่ 3 การเปลี่ยนแปลงประชากรรายเขต พ.ศ. 2503-2513

เขตชั้นใน สำหรับเขตชั้นในในระยะนี้จะพบว่ามีการเปลี่ยนแปลงของ
ประชากรในทางลดลง โดยเฉพาะทางฝั่งพระนคร ส่วนเขตนั้นในด้านฝั่งธนบุรีประชากรจะมี
อัตราการเพิ่มขึ้นทุกเขต

¹ แบ่งระยะตามปีที่มีการสำรวจสำมะโนประชากร ของสำนักงานสถิติแห่งชาติ.

ตารางที่ 4.8 แสดงอัตราการเพิ่ม - ลด ประชากรกรุงเทพมหานคร พ.ศ. 2480, 2490
2503, 2513 และ 2523 จำนวนรายเขต

ลำดับที่	เขต	เพิ่มหรือลด (-) 2480-90		เพิ่มหรือลด (-) 2490-2503		เพิ่มหรือลด (-) 2503-13		เพิ่มหรือลด (-) 2513-23	
		จำนวน	ร้อยละเฉลี่ยต่อปี	จำนวน	ร้อยละเฉลี่ยต่อปี	จำนวน	ร้อยละเฉลี่ยต่อปี	จำนวน	ร้อยละเฉลี่ยต่อปี
1	พระนคร	-9,503	-0.78	23,527	1.62	-15,409	-1.13	-793	-0.07
2	ป้อมปราบฯ	36,287	4.68	16,819	1.14	-25,277	-1.93	66,611	6.32
3	ปทุมวัน	21,660	3.52	76,636	7.09	-26,323	-1.65	75,256	5.64
4	สัมพันธวงศ์	18,369	2.62	-3,925	-0.34	-17,136	-2.03	2,886	0.43
5	บางรัก	14,122	2.36	28,970	3.02	-11,017	-1.07	26,092	2.84
6	ดุสิต	99,290	19.59	234,016	12.00	-100,876	-2.63	148,831	5.26
7	พญาไท	-	-	-	-	-	-	129,867	3.86
8	ห้วยขวาง	-	-	-	-	-	-	-	-
9	ธนบุรี	44,845	6.07	12,568	0.81	69,386	5.29	39,954	1.99
10	คลองสาน	-	-	-	-	29,890	3.08	2,722	0.22
11	บางกอกใหญ่	-	-	-	-	33,978	8.38	18,538	2.49
12	ยานนาวา	26,363	5.13	90,352	11.63	88,869	5.29	93,763	3.65
13	พระโขนง	22,492	6.41	113,175	15.11	211,699	12.40	99,878	2.61
14	บางเขน	-43,143	-5.55	59,970	13.32	91,819	9.7	169,232	9.08
15	บางกะปิ	9,107	4.23	30,577	7.68	26,672	4.36	148,262	16.87
16	บางกอกน้อย	14,659	3.78	52,196	7.51	81,535	7.72	155,774	8.32
17	ภาษีเจริญ	8,158	2.56	18,741	3.61	51,723	8.81	60,623	5.49
18	ราชบุรีรมย์	4,705	4.12	9,874	4.71	35,308	13.58	44,057	7.19
19	หนองจอก	4,263	1.91	5,905	1.71	7,988	2.46	6,157	1.52
20	มีนบุรี	5,237	1.44	-12,145	-2.24	7,190	2.44	14,682	4.00
21	ลาดกระบัง	-	-	-	-	5,871	2.49	10,077	3.42
22	บางขุนเทียน	8,476	3.11	16,956	3.65	40,997	7.78	93,874	10.02
23	คลองตัน	3,041	1.36	11,073	3.35	6,254	1.71	19,216	4.49
24	หนองแขม	-	-	-	-	11,530	10.51	16,279	7.11
	กรุงเทพมหานคร	288,428	3.24	957,554	6.25	940,901	4.40	1,627,775	5.29

ที่มา : สำนักงานสถิติแห่งชาติ สำนักนายกรัฐมนตรี

เขตชั้นกลาง ประชากรเขตชั้นกลางในระยะที่ 3 จะเหมือนกับระยะที่ 2 คือ มีอัตราการเพิ่มขึ้นในทุกเขต และเพิ่มมากที่สุด ในเขตราชบุรีรัณณะ ซึ่งอัตราการเพิ่มประมาณ 13% ต่อปี รองมาได้แก่เขตพระโขนง มีอัตราการเพิ่ม 12% ต่อปี

เขตชั้นนอก พบว่าประชากรมีอัตราการเพิ่มขึ้นทุกเขตเช่นกัน

4. ระยะที่ 4 การเปลี่ยนแปลงประชากรรายเขต พ.ศ. 2513-2523

เขตชั้นใน ในระยะนี้ประชากรเขตชั้นในจะมีอัตราการเพิ่มขึ้นเกือบทุกเขต ยกเว้นเขตพระนคร จะมีอัตราการลดลง

เขตชั้นกลาง ประชากรมีอัตราการเพิ่มขึ้นเดียวกับระยะที่ 2 และ 3 แต่จะมีอัตราการเพิ่มสูงสุดในเขตบางกะปิ คิดเป็น 16% ต่อปี

เขตชั้นนอก ประชากรมีอัตราการเพิ่มทุกเขตเช่นเดียวกับระยะที่ 3 ซึ่งมีอัตราการเพิ่มสูงสุดในเขตบางขุนเทียน มีอัตราเพิ่มขึ้น 10% ต่อปี

ดังนั้นจะสรุปได้ว่า การเปลี่ยนแปลงประชากรรายเขตของกรุงเทพมหานคร ตั้งแต่พ.ศ. 2480-2523 จะมีความแตกต่างกันในแต่ละพื้นที่ดังนี้ (ดูตารางที่ 4.6, 4.7, 4.8 และแผนที่ 4.13)

เขตชั้นใน ประชากรจะมีอัตราการเพิ่มที่ไม่สูงในระยะที่ 1 และ 2 แต่พอถึงระยะที่ 3 ประชากรมีอัตราลดลง แสดงว่าประชากรเขตชั้นในบางส่วนอพยพออกจนถึงระยะที่ 4 เขตชั้นในมีจำนวนประชากรเพิ่มขึ้น แสดงว่ามีการย้ายถิ่นเข้ามาสู่เขตชั้นใน แต่ในบางเขตจะปรากฏว่ามีประชากรลดลง

เขตชั้นกลาง เป็นเขตที่รับประชากรเพิ่มขึ้นทุกระยะตั้งแต่พ.ศ. 2480-2523 ปรากฏว่า เขตชั้นกลาง มีอัตราการเพิ่มของประชากรสูง ส่วนหนึ่งของประชากรที่เพิ่มขึ้น นอกจากเป็นการเพิ่มตามธรรมชาติแล้วคาดว่าจะมีผู้ย้ายถิ่นออกมาจากเขตหนาแน่นชั้นใน เขตที่มีอัตราการเพิ่มประชากรสูงมาก ได้แก่ เขตพระโขนง บางกะปิ บางเขน ยานนาวา และราชบุรีรัณณะ

ตารางที่ 4.9 แสดงการเปลี่ยนแปลงในจำนวนประชากรของกรุงเทพมหานครในช่วง

ปี 2505-2525

ช่วงระยะเวลาตามแผนพัฒนา เศรษฐกิจ	จำนวนประชากร	ประชากรที่เพิ่มขึ้น	ร้อยละ
1. แผนพัฒนาเศรษฐกิจฯ ฉบับที่ 1 (2505-2509) ต้นปีของแผน (2505) ปลายปีของแผน (2509) อัตราเพิ่มโดยเฉลี่ย	1,963,398 2,500,367 -	85,164 92,872 -	4.49 3.85 5.89
2. แผนพัฒนาเศรษฐกิจฯ ฉบับที่ 2 (2510-2514) ต้นปีของแผน (2510) ปลายปีของแผน (2514) อัตราเพิ่มโดยเฉลี่ย	2,614,356 3,075,300 -	113,989 103,547 -	4.56 3.48 4.20
3. แผนพัฒนาเศรษฐกิจฯ ฉบับที่ 3 (2515-2519) ต้นปีของแผน (2515) ปลายปีของแผน (2519) อัตราเพิ่มโดยเฉลี่ย	3,169,091 4,545,608 -	93,791 196,114 -	3.05 4.51 8.43
4. แผนพัฒนาเศรษฐกิจฯ ฉบับที่ 4 (2520-2524) ต้นปีของแผน (2520) ปลายปีของแผน (2524)	4,742,774 5,153,447	127,735 154,432	2.69 3.09
5. แผนพัฒนาเศรษฐกิจฯ ฉบับที่ 5 (2525-2529) ต้นปีของแผน (2525)	5,462,955	-	-

ตารางที่ 4.10 แสดงจำนวนผู้ย้ายถิ่นต่อจำนวนประชากรกรุงเทพมหานคร พ.ศ. 2503, 2513, 2523

จังหวัด	พ.ศ. 2503			พ.ศ. 2513			พ.ศ. 2523		
	จำนวนประชากร	ผู้ย้ายถิ่น	ร้อยละ	จำนวนประชากร	ผู้ย้ายถิ่น	ร้อยละ	จำนวนประชากร	ผู้ย้ายถิ่น	ร้อยละ
กรุงเทพฯ	1,907,984	584,669	30.64	2,912,884	1,020,412	35.03	4,697,071	584,623	12.45

ที่มา : สำนักทะเบียนราษฎรและเคหะ พ.ศ. 2503, 2513, 2523 สำนักงานสถิติแห่งชาติ สำนักนายกรัฐมนตรี

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ตารางที่ 4.11 แสดงจำนวนและร้อยละของผู้ย้ายถิ่นเข้ากรุงเทพมหานคร พ.ศ. 2503, 2513, 2523 จำแนกตามภูมิภาคที่เกิด

ภาค	พ.ศ. 2503		พ.ศ. 2513		พ.ศ. 2523	
	จำนวนผู้ย้ายถิ่น	ร้อยละ	จำนวนผู้ย้ายถิ่น	ร้อยละ	จำนวนผู้ย้ายถิ่น	ร้อยละ
กลาง	246,238	69.71	515,608	62.85	146,338	41.91
เหนือ	34,306	9.71	92,190	11.24	47,640	13.65
ตะวันออกเฉียงเหนือ	51,692	14.63	148,111	18.05	118,469	33.93
ใต้	21,004	5.95	64,458	7.86	36,697	10.51
รวม	353,240	100.00	820,367	100.00	349,134	100.00

ที่มา : สัมมะโนประชากรและเคหะ พ.ศ. 2503, 2513, 2523 สำนักงานสถิติแห่งชาติ สำนักนายกรัฐมนตรี

ตารางที่ 4.12 แสดงจำนวนและร้อยละของผู้ย้ายถิ่นที่เกิดนอกเขตกรุงเทพมหานคร พ.ศ. 2503, 2513 และ 2523

จังหวัด	พ.ศ. 2503			พ.ศ. 2513			พ.ศ. 2523		
	จำนวนผู้ย้ายถิ่น รวม	จำนวนผู้ย้ายถิ่น เกิดต่างจังหวัด	ร้อยละ	จำนวนผู้ย้ายถิ่น รวม	จำนวนผู้ย้ายถิ่น เกิดต่างจังหวัด	ร้อยละ	จำนวนผู้ย้ายถิ่น รวม	จำนวนผู้ย้ายถิ่น เกิดต่างจังหวัด	ร้อยละ
กรุงเทพฯ	584,669	353,240	60.42	1,020,412	820,367	80.4	584,623	349,134	59.72

ที่มา : จากตารางที่ 4.10, 4.11

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

เขตชั้นนอก รูปแบบการเพิ่มของประชากรเขตชั้นนอก จะคล้ายกับเขตชั้นกลาง คือมีอัตราการเพิ่มมากกว่าลด เขตชั้นนอกเป็นบริเวณหนึ่งที่ยังสามารถรองรับการเพิ่มของประชากรได้อีกมาก และปรากฏว่าเขตบางขุนเทียนเป็นเขตเดียวที่มีอัตราการเพิ่มประชากรสูงที่สุดทุก ๆ ระยะ

ผลสรุป จากการศึกษาเรื่องการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินในกรุงเทพฯ พ.ศ. 2501-2523 จะพบว่า ในช่วง 20 ปี กรุงเทพฯ มีการเปลี่ยนแปลงในทางเพิ่มขึ้นของการใช้ที่ดินในกิจกรรมที่สำคัญ 4 ประเภท คือ การใช้ที่ดินเพื่อพักอาศัยเพิ่มขึ้น 21% การใช้ที่ดินเพื่อพาณิชยกรรมเพิ่มขึ้น 23% การใช้ที่ดินเพื่ออุตสาหกรรมเพิ่มขึ้น 12% และ การใช้ที่ดินเพื่อสถาบันราชการเพิ่มขึ้น 6% (ดูตารางที่ 4.3) การเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินดังกล่าวมีสาเหตุที่สำคัญประการหนึ่งมาจากการวางแผนพัฒนา เศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ตั้งแต่ พ.ศ. 2500 เป็นต้นมา ทำให้กรุงเทพฯ มีการขยายตัวในด้านพื้นที่และกิจกรรมการใช้ที่ดินประเภทต่าง ๆ โดยเฉพาะกิจกรรมทางเศรษฐกิจ เช่นด้านพาณิชยกรรม อุตสาหกรรม และการบริการ ซึ่งกิจกรรมดังกล่าวได้เป็นการสร้างแหล่งงานขนาดใหญ่ เป็นปัจจัยดึงดูดแรงงานให้เข้ามาอยู่ในเมืองมากขึ้น ปรากฏการณ์นี้จะแสดงให้เห็นชัดเจนขึ้น เมื่อศึกษาการเปลี่ยนแปลงจำนวนประชากรของกรุงเทพมหานครในช่วงแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 1-4 (ดูตารางที่ 4.9)

การเพิ่มประชากรในกรุงเทพฯ จะเพิ่มขึ้นใน 2 ลักษณะ คือการเพิ่มตามธรรมชาติ และการเพิ่มขึ้นจากการอพยพย้ายถิ่น จากตารางที่ 4.10 แสดงจำนวนผู้ย้ายถิ่นเข้ากรุงเทพมหานคร ในเวลา 3 ช่วง ปี คือ พ.ศ. 2503, 2513 และ 2523 ซึ่งมีความแตกต่างกันคือ ในพ.ศ. 2503 จำนวนผู้ย้ายถิ่นเข้ากรุงเทพฯ คิดเป็นร้อยละ 30 ของประชากรกรุงเทพฯ และเพิ่มขึ้นเป็นร้อยละ 35 ในพ.ศ. 2513 แต่ในช่วง 10 ปีหลัง คือ พ.ศ. 2523 จำนวนผู้ย้ายถิ่นจะลดลงเหลือเพียงร้อยละ 12 ของประชากรกรุงเทพฯ

ในจำนวนผู้ย้ายถิ่นเข้ากรุงเทพมหานครนี้ พบว่าส่วนใหญ่จะเป็นผู้ย้ายถิ่นจากต่างจังหวัด ดังตารางที่ 4.11, 4.12 จะเห็นได้ว่า ในพ.ศ. 2503 ร้อยละ 60 ของผู้ย้ายถิ่นมาจากภูมิภาคอื่น ๆ นอกกรุงเทพมหานคร และเพิ่มขึ้นเป็นร้อยละ 80 ในพ.ศ. 2513 แต่ว่าจำนวนผู้ย้ายถิ่นจากต่างจังหวัดจะลดลงใน 10 ปีต่อมาคือพ.ศ. 2523 จำนวนผู้ย้ายถิ่นจากต่างจังหวัดลดลงเหลือเพียงร้อยละ 59

การเพิ่มจำนวนประชากรของกรุงเทพมหานคร ทำให้เกิดลักษณะการกระจายตัวของประชากร ที่แตกต่างกันไปในแต่ละพื้นที่ ดังที่ Larry Sternstein ได้ศึกษาการเพิ่มและการเคลื่อนไหวของประชากรภายในกรุงเทพฯ พ.ศ. 2499-2503 และได้เขียนเกี่ยวกับการกระจายของประชากรไว้ว่า แบบลักษณะการเติบโตเป็นไปในลักษณะของท้องที่ที่มีประชากรอยู่น้อย และเขตท้องที่ที่ได้ประชากรเพิ่มจากการย้ายถิ่นเข้า ในขณะที่เขตด้านใน ของชุมชนที่หนาแน่นตลอดจนเขตเกษตรกรรมสูญเสียประชากรเนื่องจากการย้ายถิ่นออก¹

แบบลักษณะการเพิ่มและการกระจายตัวของประชากรที่ศึกษาโดย Larry Sternstein นั้น จะพบว่ามีความสอดคล้องกับลักษณะการกระจายตัวของประชากรในกรุงเทพฯ พ.ศ. 2490-2523 ดังนี้คือ (ดูตารางที่ 4.6, 4.7 และแผนที่ 4.13)

เขตชั้นใน ประชากรเขตชั้นในมีจำนวนมากที่สุด แต่มีแนวโน้มว่าประชากรในเขตนี้จะลดลงทุกระยะ กล่าวคือ ในพ.ศ. 2490 เขตชั้นในมีประชากรคิดเป็นอัตราร้อยละ 62 ของประชากรทั้งกรุงเทพฯ และประชากรต่อยอดลงจนเหลือร้อยละ 59, 50 และ 47 ของจำนวนประชากรกรุงเทพฯทั้งหมด ในพ.ศ. 2503, 2513 และ 2523 ตามลำดับ

เขตชั้นกลาง ประชากรเขตชั้นกลางมีมากเป็นลำดับรองจากเขตชั้นใน และพบว่า ประชากรในเขตนี้จะเพิ่มขึ้นทุกระยะ คือในพ.ศ. 2490 เขตชั้นกลางมีประชากร

¹ Larry Sternstein, Greater Bangkok Metropolitan Area : Population Growth and Movement 2499-2503, Research Report No. 3 (Bangkok : Institute of Population Studies, Chulalongkorn University, 1971), p. 9-13.

คิดเป็นร้อยละ 26 ของประชากรทั้งกรุงเทพฯ พ.ศ. 2503 เพิ่มขึ้นเป็นร้อยละ 32 ในเวลา 10 ปีต่อมาคือ พ.ศ. 2513 ประชากรเพิ่มขึ้นเป็นร้อยละ 41 และเพิ่มขึ้นเป็นร้อยละ 43 ในพ.ศ. 2523

เขตชั้นนอก เขตชั้นนอกมีประชากรน้อยที่สุดเมื่อเทียบกับเขตชั้นใน และชั้นกลาง แนวโน้มของประชากรเขตชั้นนอกจะลดลงในระยะแรก และเพิ่มขึ้นในเวลาต่อมา กล่าวคือ ในพ.ศ. 2490 มีประชากรคิดเป็นร้อยละ 10 ของประชากรทั้งกรุงเทพฯ และลดลงเหลือร้อยละ 8.7 ในพ.ศ. 2503 ในเวลา 10 ปีต่อมา คือ พ.ศ. 2513 ประชากรลดลงเหลือร้อยละ 8.6 แต่ในระยะ 10 ปีหลังคือ พ.ศ. 2523 ประชากรเขตชั้นกลางกลับเพิ่มขึ้นคิดเป็นร้อยละ 9 ของประชากรทั้งกรุงเทพมหานคร

โดยสรุป จะเห็นได้ว่า ถึงแม้เขตชั้นในจะสูญเสียประชากรทุกระยะ แต่เขตชั้นในยังคงมีประชากรมากที่สุด มากกว่าเขตชั้นกลางและชั้นนอก แสดงถึงว่าเขตชั้นในยังคงมีความหมายต่อประชากร เนื่องจากความสำคัญของการเป็นศูนย์กลางของกิจกรรมด้านเศรษฐกิจและเป็นแหล่งงานขนาดใหญ่ รองรับและดึงดูดแรงงานจำนวนมาก เขตชั้นกลางจะเป็นเขตที่ได้กำไรในจำนวนประชากรทุกระยะและมีแนวโน้มว่า ประชากรเขตชั้นกลางคงจะเพิ่มมากขึ้นเรื่อย ๆ สำหรับเขตชั้นนอก ประชากรจะลดลงในระยะแรก ต่อมาประชากรก็เพิ่มขึ้น แสดงว่าทั้งเขตชั้นกลางและชั้นนอกยังมีแหล่งงานและพื้นที่เพียงพอที่จะรองรับประชากรที่เพิ่มขึ้นได้

การเพิ่มจำนวนประชากรดังที่กล่าวมาแล้ว ทำให้ต้องการที่อยู่อาศัยเพิ่มขึ้น ดังนั้นจึงพบว่าการใช้ที่ดินเพื่อที่อยู่อาศัย เพิ่มขึ้นถึง 126,507 ไร่ ซึ่งคิดเป็นอัตราการเพิ่มร้อยละ 71 ของพื้นที่ที่เพิ่มขึ้นทั้งหมด 176,605 ไร่ ในช่วงเวลา 22 ปี หรือเพิ่มขึ้นร้อยละ 3.3 ต่อปี (ดูตารางที่ 4.3) ที่พักอาศัยที่เพิ่มขึ้นนั้นจะประกอบด้วย บ้านพักหลายประเภทด้วยกันคือ บ้านพักอาศัยทั่วไป บ้านรวมกันหนาแน่น ห้องแถว ตึกแถว รวมทั้งชุมชนแออัด

จากการศึกษาของ Sternstein ยังพบอีกว่า "ผู้ย้ายถิ่นจากจังหวัดนอกเขตมหานคร ต้องการตั้งถิ่นฐานในเขตที่มีประชากรอยู่หนาแน่นแล้ว ดังนั้น

9 ใน 10 ของประชากรเหล่านี้ตั้งถิ่นฐาน ในท้องที่ที่อยู่ภายในเขตชุมชนที่หนาแน่นทั้งหมด หรือบางส่วน ด้วยเหตุนี้การขยายตัวของเขตชุมชนที่หนาแน่นในระหว่าง พ.ศ. 2499-2503 จึง ดูเหมือนว่าเป็นการย้ายถิ่นภายในจากศูนย์กลาง ไปสู่บริเวณรอบ ๆ ด้วยการที่ผู้ย้ายถิ่นจาก ที่อื่นเข้ามาแทนที่ จึงเกิดการสูญเสียประชากรของเขตด้านใน แต่เป็นการเพิ่มประชากร ในเขตด้านนอก¹

ดังนั้น จึงเป็นการสนับสนุนข้อเท็จจริงที่ว่า ทำไมชุมชนแออัดจึงกระจุกตัวอยู่หนาแน่นในบริเวณย่านชุมชน หรือบริเวณที่มีกิจกรรมทางเศรษฐกิจหนาแน่น หรือบริเวณ ย่านที่เป็นแหล่งงาน

ปรากฏการณ์ดังกล่าวชี้ให้เห็นว่า การเพิ่มจำนวนประชากร การเปลี่ยนแปลงในทางเพิ่มขึ้นของการใช้ที่ดินด้านพาณิชยกรรม อุตสาหกรรม และบริการ เท่ากับเป็นการเพิ่มแหล่งงาน สำหรับผู้ย้ายถิ่นจากภายนอก หรือผู้ย้ายถิ่นจากภายในเมืองเอง สำหรับผู้ย้ายถิ่นภายนอกแล้ว จากรายงานขององค์การแรงงานระหว่างประเทศ² กล่าวว่

..."เหตุผลอันมูลฐานของการเข้ามาอยู่ในกรุงเทพมหานครเป็นเหตุผลทางเศรษฐกิจ กล่าวคือมีโอกาสในการทำงาน"...

ประเด็นดังกล่าวเป็นที่ยืนยันว่า ผู้ย้ายถิ่นเข้ามาเป็นผู้ยากจนมาก่อน และเมื่อต้องเข้ามาทำงานในเมือง (กรุงเทพมหานคร) แล้ว ก็ปรารถนาที่จะได้มีที่อยู่ใกล้เคียงกับแหล่งงานหรือในบริเวณที่ทำงาน (อย่างน้อยก็ช่วยประหยัดค่าเดินทาง) โดยที่ค่าเป็น

¹ Ibid., p. 14.

² International Labour Office, Report of the Government of Thailand on Internal Migration (Geneva, 1965), pp.40-2.

ต้องยอมรับสภาพเงื่อนไขของที่อยู่อาศัยราคาถูก แออัด และเสื่อมโทรม ซึ่งอาจจะเป็นการอยู่อาศัยในบริเวณที่เคยเป็นที่อยู่อาศัยดั้งเดิม หรือเป็นบริเวณใหม่ที่เพิ่งเปิดให้เข้าอยู่อาศัยได้ แต่ไม่อาจกล่าวได้ว่าผู้ที่ตกอยู่ในสภาพความยากจน และต้องอยู่ในบริเวณแหล่งเสื่อมโทรม หรือชุมชนแออัดต่าง ๆ จะปรากฏเฉพาะในหมู่พวกผู้ย้ายถิ่นเท่านั้น ผู้ที่อยู่อาศัยในเมืองมาแต่แรกหรืออยู่อาศัยดั้งเดิมและเป็นผู้ยากจน มีรายได้ก็น้อยก็ยังมีอีกมาก ที่เคยอยู่อาศัยในบริเวณนั้นมาก่อนที่จะกลายเป็นชุมชนแออัด แต่เพราะขาดแคลนปัจจัยทางเศรษฐกิจที่จะย้ายออกจากชุมชนแออัดนั้น หรือบริเวณที่อยู่อาศัยไม่ได้รับการปรับปรุงแก้ไขให้ดีขึ้น และเสื่อมโทรมไปตามกาลเวลา ประกอบกับระยะหลังได้มีผู้อพยพเข้ามาอยู่อาศัยล้นทะลักมากขึ้น สภาพความแออัดเสื่อมโทรมจึงปรากฏให้เห็นอย่างเด่นชัด

4.2 ทิศทางการขยายตัวของกรุงเทพฯ

การขยายตัวของกรุงเทพฯ ในด้านพื้นที่จะแบ่งได้เป็น 2 ระยะคือ

4.2.1 การขยายตัวของกรุงเทพฯ ก่อน พ.ศ. 2500

4.2.2 การขยายตัวของกรุงเทพฯ หลัง พ.ศ. 2500 ถึงปัจจุบัน

4.2.1 การขยายตัวของกรุงเทพฯ ก่อน พ.ศ. 2500

การขยายตัวของกรุงเทพฯ ในช่วงนี้ถูกจำกัดด้วยปัจจัยหลายประการ เช่น การขาดแคลนงบประมาณของรัฐบาล, การเข้าสู่ภาวะสงครามโลกครั้งที่ 2 การถือกรรมสิทธิ์ที่ดินของเอกชน (ซึ่งเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาพื้นที่) และการขาดแคลนการเชื่อมโยงโครงข่ายการคมนาคม เป็นต้น

ในระยะนี้ กรุงเทพฯ จะมีการขยายตัวทางด้านเหนือไปตามถนนพหลโยธิน ซึ่งการตั้งถิ่นฐานยังเบาบาง และบริเวณเขตดุสิตซึ่งเป็นย่านที่อยู่อาศัยเก่าแก่ทางด้านตะวันออก เขตที่อยู่อาศัยขยายออกจากย่านปทุมวัน ถึงต้นถนนสุขุมวิททางด้านใต้ การขยายตัวตามถนนเจริญกรุง เขาวราช และขยายไปถึงถนนสีพระยา สีสม สุริวงค์ และสาธร ส่วนฝั่งธนบุรี มีการเปิดพื้นที่ด้วยการสร้างสะพานพุทธฯ สะพานกรุงธน แต่ตัวเมืองยังขยายไปได้น้อย เนื่องจากขาดระบบถนนเชื่อมโยงระหว่างพื้นที่ และลำคลอง ยังมีบทบาทที่สำคัญในด้านการคมนาคมของชาวฝั่งธนบุรี (ดูแผนที่ 4.8)

4.2.2 การขยายตัวของกรุงเทพฯ หลัง พ.ศ. 2500 ถึงปัจจุบัน

ในช่วงนี้ ประเทศไทย ได้เริ่มมีการวางแผนพัฒนา เศรษฐกิจและสังคม แห่งชาติ ตั้งแต่พ.ศ. 2503 ถึงพ.ศ. 2508 กรุงเทพมหานคร ก็ได้รับผลกระทบ โดยตรงคือ มีการจัดวางผังเมืองกรุงเทพฯ สำหรับอนาคต ดังนั้น รัฐบาลจึงทุ่มเทงบประมาณพัฒนากรุงเทพฯ โดยเน้นด้านการอุตสาหกรรม พาณิชยกรรม การบริการ เป็นหลัก การขยายโครงข่ายการสัญจรทางถนน คลองหลายสายถูกถมกลายเป็นถนน ทั้งนี้ยังมีการตอบสนองนโยบายรัฐบาลโดยเอกชนก็ตื่นตัวในด้านการลงทุนเช่นกัน กรุงเทพฯ ในยามนี้ มีทิศทางการขยายตัวกระจัดกระจาย การพัฒนาเส้นทางถนนได้เป็นปัจจัยที่ทำให้ชุมชนขยายออกไป จากศูนย์กลางเก่าที่อยู่ย่านเขตชั้นใน เช่น บางลำภู เจริญกรุง เยาวราช สำเพ็ง ก็ขยายไปทางประตูน้ำ สะพานควาย สะพานใหม่ เป็นต้น

การขยายตัวของกรุงเทพฯ ด้านทิศเหนือยังคงเป็นไปในแนวถนน พหลโยธิน วิภาวดีรังสิต ทำให้เขตพัฒนาไท บางเขน มีการขยายตัวของกาจัดตั้งถิ่นฐาน เพิ่มขึ้น และแผ่ขยายไปจนถึงนนทบุรี และปทุมธานีบริเวณที่มีการตั้งโรงงานอุตสาหกรรม ย่านรังสิต ด้านตะวันออก ถนนลาดพร้าวเป็นแกนนำการพัฒนาไปตามเส้นทางถนน (Ribbon Development) เป็นการเปิดพื้นที่เขตบางกะปิ ย่านหัวหมาก ไปจนถึงคลองตัน และพระโขนง ส่วนทางใต้ เส้นทางถนนสุขุมวิทยังคงความสำคัญการขยายตัวตามเส้นทางนี้ มีความหนาแน่นขึ้น ย่านอุตสาหกรรมบริเวณทางใต้และริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาขยายเพิ่มขึ้น เช่น ย่านพระรามสี่ คลองเตย พระโขนง ย่านนาวา ลงไปจนถึงย่านอุตสาหกรรม บริเวณพระประแดง ปู่เจ้าลี้ผิงพราย จังหวัดสมุทรปราการ

ส่วนฝั่งธนบุรีนั้น มีการเชื่อมโยงโครงข่าย การคมนาคมกับฝั่งกรุงเทพฯ ด้วยการสร้างสะพานเพิ่มขึ้น เช่น สะพานกรุงเทพฯ สะพานพระปิ่นเกล้า สะพานสาธิต เป็นต้น การขยายตัวด้านฝั่งธนบุรี จะรุกล้ำเขตเกษตรกรรมบางส่วน เช่น บริเวณเขต บางกอกน้อยซึ่งเชื่อมถนนจรลัดทิศกับสะพานพระปิ่นเกล้า บริเวณถนนเพชรเกษม ซึ่งตัดผ่านย่านเกษตรกรรมออกไปยังเขตภาษีเจริญ และหนองแขม ถนนธนบุรี-ปากท่อ ถนนสุขสวัสดิ์ ยังทวีความหนาแน่นของย่านอุตสาหกรรมให้กับเขตบางขุนเทียน ราชบุรีบูรณะ นอกจากนี้การขยายพื้นที่ริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา ยังมีความสำคัญอยู่โดยเฉพาะคลังสินค้าและ โรงงานอุตสาหกรรมที่ตั้งอยู่ริมน้ำ (ดูแผนที่ 4.8)

ซึ่งสรุปได้ว่า การเติบโตของตัวเมืองกรุงเทพฯ ในอดีต มาจนปัจจุบัน เริ่มจากการเพิ่มจำนวนประชากร การเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินของกิจกรรมต่าง ๆ ฯลฯ ในบริเวณพื้นที่ซึ่งเป็นที่เขตชั้นในในปัจจุบัน ต่อมาเมื่อเขตชั้นในมีการใช้ที่ดินสำหรับกิจกรรมต่าง ๆ อย่างเข้มข้นและหนาแน่น ประชากรเพิ่มจำนวนสูงขึ้น ประกอบกับมีแรงกดดันด้านราคาที่ดิน รวมทั้งการเพิ่มขีดบริการระบบการคมนาคมขนส่งในรูปตัวมือที่แผ่ขยายไปทุกทิศทาง จึงทำให้พื้นที่เขตชั้นกลางเป็นบริเวณที่รองรับการขยายตัวด้านต่าง ๆ จากเขตชั้นใน ช่วงเวลาที่เขตชั้นกลางเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินเพิ่มขึ้นนั้น อยู่ในระยะเวลา 20-30 ปีที่แล้ว สำหรับพื้นที่เขตชั้นนอกนั้นมีการเติบโตขยายตัวของความเป็นชุมชนช้ากว่าบริเวณเขตชั้นในและชั้นกลาง ซึ่งการขยายตัวดังกล่าวของเขตชั้นนอกเพิ่งเกิดขึ้นในระยะ 15 ปีก่อน ทั้งนี้เนื่องจากเขตชั้นนอกประสบอุปสรรคด้านการขาดแคลนโครงข่ายเชื่อมโยงเส้นทางคมนาคมกับพื้นที่ตอนในของเมือง รวมไปถึงการกำหนดพื้นที่รั้วสีเขียว (Greenbelt) ซึ่งเป็นมาตรการป้องกันการรุกล้ำย่านเกษตรกรรมชานเมือง

4.3 ความสัมพันธ์ระหว่างการขยายตัวของกรุงเทพฯ และการตั้งถิ่นฐานของชุมชนแออัด

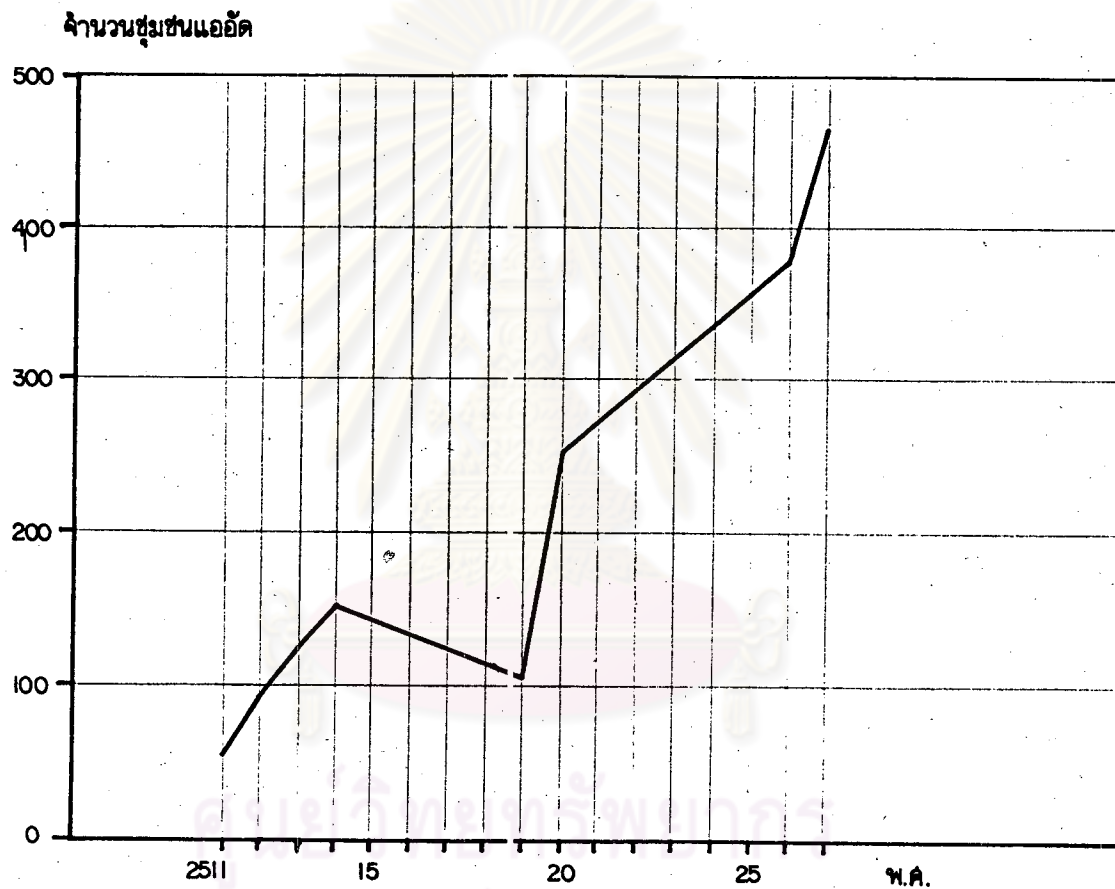
การขยายตัวของกรุงเทพฯ การเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดิน และการเพิ่มจำนวนประชากร ล้วนมีความสัมพันธ์กับการตั้งถิ่นฐานของชุมชนแออัด ดังนั้นเพื่อให้เข้าใจถึงวิวัฒนาการของชุมชนแออัดตั้งแต่อดีตมาจนปัจจุบัน จึงได้ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างการขยายตัวของกรุงเทพฯ และการตั้งถิ่นฐานของชุมชนแออัด โดยแบ่งเป็น 4 ระยะ ดังนี้ (ดูตารางที่ 4.13 และแผนภูมิ 4.3)

4.3.1 ระยะที่ 1 พ.ศ. 2443-2479

จุดเริ่มต้นของการขยายตัวเมืองกรุงเทพฯ ออกจากย่านใจกลางเมืองหรือเขตชั้นในของกรุงเทพฯ (Inner City) ไปทางด้านเหนือและตะวันออกในลักษณะรูปตัววี ซึ่งครอบคลุมพื้นที่ 53 ตารางกิโลเมตร ในระยะนี้กรุงเทพฯ จะมีประชากรประมาณ 890,453 คน ชุมชนแออัดที่มีการเริ่มตั้งถิ่นฐานในช่วงนี้ตอนแรกจะอยู่กันอย่างเบาบางไม่หนาแน่นดังที่เห็นในปัจจุบัน¹ ส่วนใหญ่จะมีอายุการตั้งถิ่นฐานมานานกว่า 50 ปี และ

¹ ไม่มีหลักฐานยืนยันว่าการตั้งถิ่นฐานนั้นจะเป็นลักษณะชุมชนแออัดแต่แรก แต่จะเป็นการเพิ่มความแออัดหนาแน่นของบ้านเรือนและเสื่อมโทรมลงตามช่วงเวลาที่สูงๆ เลยๆ ไป ดูการศึกษารายละเอียดเฉพาะกรณีในบทต่อไป.

แผนภูมิที่ 4.3 แสดงการเพิ่มจำนวนของชุมชนแออัด พ.ศ. 2511 - 2527

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ตารางที่ 4.13 แสดงความสัมพันธ์ระหว่างการขยายตัวของกรุงเทพฯ และการตั้งถิ่นฐานของชุมชนแออัด

พ.ศ. ^{1/}	อายุชุมชนแออัด (ปี)	พื้นที่เขตเมือง กรุงเทพฯ (กม. ²)	ประชากร	ชุมชนแออัด		เขตที่มีการกระจุกตัวของ ชุมชนแออัดมากที่สุด
				จำนวน	ร้อยละ	
2443-2479	50-100	53	890,453	13	4.87	ชั้นใน
2496	31-40	67	1,171,654	26	9.74	ชั้นกลาง
2501	20-30	96	1,622,461	145	54.31	ชั้นกลาง
2504	10-15	184	3,075,300	83	31.08	ชั้นกลาง

ที่มา : จากตารางที่ 3.15, 4.2 แผนที่ 3.9 และ 4.8

^{1/}พ.ศ. นี้หมายถึงการประมาณปีที่ชุมชนแออัดเริ่มตั้งถิ่นฐานจนถึงปีที่มีการเก็บข้อมูลคือ พ.ศ. 2525

มีจำนวน 13 ชุมชน การกระจายตัวจะกระจุกอยู่เฉพาะเขตชั้นในเท่านั้น ได้แก่ เขตพระนคร ป้อมปราบฯ ดุสิต ปทุมวัน และธนบุรี

4.3.2 ระยะที่ 2 พ.ศ. 2496

จากแผนที่แสดงการขยายตัวของกรุงเทพฯ พ.ศ. 2496 พบว่าเขตตัวเมืองขยายออกไปทางทิศเหนือ (ถนนพหลโยธิน) ทิศใต้ (ถนนเจริญกรุง) ทิศตะวันออกเฉียงใต้ (ถนนสุขุมวิท) และทางฝั่งธนบุรี และครอบคลุมพื้นที่ 67 ตารางกิโลเมตร เมื่อเปรียบเทียบกับชุมชนแออัดในช่วงเวลาเดียวกันจะพบว่า ทิศทางการขยายตัวของชุมชนแออัดเริ่มขยายตัวออกมาจากการเกาะกลุ่มเฉพาะเขตชั้นในในระยะแรก ออกมายังเขตชั้นกลางและชั้นในบางส่วนทางด้านเหนือจะเกาะกลุ่มอยู่บริเวณเขตดุสิต และริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา ทั้งยังมีการกระจายไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ เขตพระโขนง ยานนาวา และอยู่ริมถนนสายสำคัญ เช่น พหลโยธิน วิทยาดังสิต ตลอดจนอยู่ริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาด้านฝั่งธนบุรี เขตบางกอกน้อย ชุมชนแออัดในช่วงนี้ จะมีการตั้งถิ่นฐานมานานประมาณ 31-40 ปี จำนวน 26 ชุมชน สำหรับจำนวนประชากรของกรุงเทพฯ ระยะนี้จะเพิ่มขึ้นเป็น 1,171,654 คน

4.3.3 ระยะที่ 3 พ.ศ. 2501

ระยะนี้ขอบเขตของตัวเมืองกรุงเทพฯ แม้เป็นบริเวณกว้างขวางมากขึ้นพื้นที่เมืองขยายตัวออกไปเพิ่มขึ้นเป็น 96 ตารางกิโลเมตร จำนวนประชากรเพิ่มเป็น 1,622,461 คน ทิศทางการขยายตัวของเมืองยังคงมุ่งไปในที่ว่างทางทิศเหนือเป็นแนวเดียวกันลงมาทางทิศใต้ และตะวันออก ทางฝั่งธนบุรีก็มีลักษณะการขยายตัวมากกว่าในระยะที่ 2 แต่ยังคงครอบคลุมพื้นที่บริเวณแคบ เพราะการขยายตัวยังถูกจำกัดด้วยพื้นที่สวนผัก สวนผลไม้และดอกไม้ ชุมชนแออัดที่เริ่มตั้งถิ่นฐานในช่วงนี้จะมีอายุระหว่าง 20-30 ปี และมีจำนวนมากที่สุดกว่าชุมชนแออัดทุกระยะ กล่าวคือ มีจำนวนทั้งสิ้น 145 ชุมชน ทิศทางการขยายตัวของชุมชนแออัดจะขยับขยายไปตามพื้นที่ Built-up Area เช่น เขตพระโขนง ทางตะวันออก เขตยานนาวา ทางใต้ เขตพญาไท และห้วยขวาง ส่วนทางฝั่งธนบุรี ก็ได้แก่ เขตบางกอกใหญ่ คลองสาน และธนบุรี เป็นต้น

4.3.4 ระยะที่ 4 พ.ศ. 2514

การขยายตัวของกรุงเทพฯ ในช่วงนี้ ครอบคลุมพื้นที่กว้างขวางถึง 184 ตารางกิโลเมตร และจำนวนประชากรเพิ่มเป็น 3,075,300 คน พื้นที่กรุงเทพฯ ในพ.ศ. 2514 จะมากกว่าพื้นที่กรุงเทพฯ พ.ศ. 2501 ถึง 2 เท่า การขยายตัวของกรุงเทพฯ ออกไปทุกทิศทาง แต่จะขยายตัวด้านฝั่งพระนครเป็นพื้นที่กว้างขวางกว่าฝั่งกรุงเทพฯ ทิศทางการขยายตัวจะมีทิศทางไปทางเหนือ ทางใต้ ทางตะวันออก และทางตะวันตก ด้านฝั่งธนบุรี ชุมชนแออัดที่ตั้งถิ่นฐานในระยะนี้ จะขยายตัวออกมาถึงเขตชั้นนอกหรือย่านชานเมือง เช่น เขตธนบุรี ลาดกระบัง ตลิ่งชัน และหนองแขม และได้รุกเข้าไปสู่เขตเกษตรกรรมบางส่วน ชุมชนแออัดที่อยู่ในช่วงนี้มีจำนวนประมาณ 83 แห่ง และมีอายุชุมชนประมาณ 10-15 ปี นอกจากนั้น ชุมชนแออัดในระยะนี้ยังกระจายตัวอยู่ในเขตชั้นกลาง และเขตชั้นในบางเขต เช่น พญาไท ห้วยขวาง พระโขนง บางกะปิ และบางเขน

สรุปได้ว่า การเติบโตของเมืองกรุงเทพฯ ในด้านพื้นที่การใช้ที่ดิน และประชากร จะมีความสัมพันธ์ในเชิงบวกกับการตั้งถิ่นฐานของชุมชนแออัด กล่าวคือ ชุมชนแออัดที่เกิดขึ้นในช่วงแรก ที่มีอายุการตั้งถิ่นฐานมากกว่า 50 ปีขึ้นไป จะกระจุกตัวเฉพาะพื้นที่เขตชั้นในเท่านั้น และจะยังไม่เป็นลักษณะของความแออัดเสื่อมโทรมในพื้นที่ แต่เป็นบ้านพักอาศัยอยู่กันไม่แออัด ในระยะต่อมาจึงเพิ่มความแออัดขึ้น เพราะประชากรอพยพเข้ามาอยู่อาศัยมากขึ้น

ในระยะที่ 2 ชุมชนแออัดเริ่มกระจายตัวมายังเขตชั้นกลางและขณะเดียวกันก็เพิ่มขึ้นบริเวณเขตชั้นในด้วย

ระยะที่ 3 ชุมชนแออัดจะขยายตัวออกมาหนาแน่นบริเวณเขตชั้นกลางและบางส่วนกระจายไปถึงเขตชั้นนอก พบว่าในระยะนี้ชุมชนแออัดมีการขยายตัวเพิ่มจำนวนขึ้นมาก ประมาณ 145 ชุมชน การขยายตัวของชุมชนแออัดพบว่า อยู่ในเขตชั้นกลางมากกว่าบริเวณอื่น ๆ เช่น เขตบางเขน พระโขนง ยานนาวา บางกอกน้อย ราษฎร์บูรณะ ส่วนเขตชั้นในพบมากในเขตดุสิต พญาไท คลองสาน สำหรับเขตชั้นนอกพบมากที่สุดที่เขตบางขุนเทียน

ระยะที่ 4 หรือระยะสุดท้าย ชุมชนแออัดขยายตัวแนวทางเดียวกับ
ระยะที่ 3 แต่จะเพิ่มจำนวนน้อยกว่า

ดังนั้นจะเห็นได้ว่า นับตั้งแต่พ.ศ. 2500 เป็นต้นมา หรือก่อนหน้านั้น
ไม่กี่ปี กรุงเทพฯ จะเติบโตอย่างรวดเร็วทั้งในด้านประชากรและพื้นที่ ซึ่งการเปลี่ยนแปลง
ของปัจจัยสองประการ ได้มีผลทำให้ชุมชนแออัดขยายตัวเพิ่มขึ้น กล่าวคือ กรุงเทพฯ มี
การขยายตัวเพิ่มขึ้นประมาณ 4 เท่าตัว ตั้งแต่พ.ศ. 2496-2524 โดยที่มีการเปลี่ยนแปลง
การใช้ที่ดินในด้านพาณิชยกรรม อุตสาหกรรม และสถาบันราชการ รวมกันประมาณ 42%
เมื่อเทียบกับร้อยละการเพิ่มของการใช้ที่ดินเดิม นั่นคือเป็นการเพิ่มแหล่งงานซึ่งดึงดูดการ
อพยพของประชากร ดังนั้นจึงพบว่าตั้งแต่พ.ศ. 2500-2515 อัตราการเพิ่มของประชากร
กรุงเทพฯ สูงขึ้นอย่างรวดเร็ว ตั้งแต่ร้อยละ 3-10 ต่อปี ซึ่งเป็นการเพิ่มที่สูงมาก และ
ถ้าหากเปรียบเทียบการเพิ่มจำนวนชุมชนแออัด จะพบว่า ช่วงเวลาที่ชุมชนแออัดเพิ่มจำนวน
อย่างมาก คือ ชุมชนแออัดที่มีอายุการตั้งถิ่นฐานประมาณ 20-30 ปีที่แล้ว หรืออยู่ในช่วง
พ.ศ. 2495-2505 (ดูตารางที่ 4.2, 4.4 และ 4.13)

4.4 การเพิ่มจำนวนชุมชนแออัดในปัจจุบัน

วิวัฒนาการของการตั้งถิ่นฐานในกรุงเทพมหานคร ตั้งแต่เริ่มมีการประมาณพื้นที่
เขตเมืองในพ.ศ. 2443 ถึงพ.ศ. 2526 จะพบว่าพื้นที่เขตเมืองมีการขยายตัว 36 เท่า ใน
เวลาประมาณ 83 ปีที่ผ่านมา* (ดูตารางที่ 4.14)

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

* พ.ศ. 2443 กรุงเทพฯ มีพื้นที่พัฒนาแล้ว 13 ตารางกิโลเมตร

พ.ศ. 2526 กรุงเทพฯ มีพื้นที่พัฒนาแล้ว 474.6 ตารางกิโลเมตร ไม่รวมที่โล่ง
ที่ว่าง.

ตารางที่ 4.14 แสดงการใช้ที่ดินในกรุงเทพมหานคร พ.ศ. 2526

การใช้ที่ดิน	จำนวน (กม. ²)	ร้อยละ
1. ที่พักอาศัย	255.31	53.8
2. พาณิชยกรรม	39.46	8.31
3. อุตสาหกรรม/คลังสินค้า	32.54	6.86
4. สาธารณูปโภค	72.37	15.25
5. สถาบันราชการ	64.98	13.69
6. สวนสาธารณะ	9.94	2.09
รวม	474.6	100.00

ที่มา : สำนักผังเมือง กระทรวงมหาดไทย

จากตารางที่ 4.14 จะเห็นได้ว่า การใช้ที่ดินเพื่ออยู่อาศัยคิดเป็นร้อยละ 53 ของการใช้ที่ดินทั้งหมด หรือประมาณครึ่งหนึ่งของพื้นที่ที่พัฒนาแล้วจะถูกใช้เพื่อเป็นที่อยู่อาศัย ซึ่งมีอยู่หลายประเภท เช่น บ้านพักอาศัยทั่วไป บ้านพักอาศัยรวมกันหนาแน่น ห้องแถว และชุมชนแออัด

การขยายตัวของพื้นที่เขตเมือง จะเกิดควบคู่กับการเพิ่มของประชากรในกรุงเทพฯ และจากตัวเลขจำนวนประชากรกรุงเทพฯ ในพ.ศ. 2526 จากกองปกครองและทะเบียนกรุงเทพมหานคร ปรากฏว่า จำนวนประชากรรวมทั้งสิ้น 5,153,947 คน และเมื่อศึกษาในด้าน การเพิ่มของชุมชนแออัด จะพบว่า ชุมชนแออัดจะมีการขยายตัวเพิ่มขึ้นตามจำนวนประชากรและการขยายพื้นที่เขตเมือง (ดูตารางที่ 4.2, 4.3, 4.4, 4.5, 4.7 และ 4.9 แผนที่ 4.8, 4.11 และ 4.12)

ตารางที่ 4.15 แสดงการเพิ่มจำนวนชุมชนแออัด พ.ศ. 2511-2527^{1/}

พ.ศ.	จำนวน	ผู้สำรวจ
2511	50	สภาสังคมสงเคราะห์แห่งประเทศไทย
2512	82	สำนักผังเมือง
2514	152	ไม่ทราบ
2519	108	การเคหะแห่งชาติ
2520	250	การเคหะแห่งชาติ
2524	371	การเคหะแห่งชาติ
2526	386	การเคหะแห่งชาติ
2527	473	การเคหะแห่งชาติ
2527	480	โสภณ พรโชคชัย

ที่มา : โสภณ พรโชคชัย, 1,020, หน้า 27

การเพิ่มจำนวนชุมชนแออัด ตั้งแต่ พ.ศ. 2511-2527 พบว่า จำนวนชุมชนแออัดเพิ่มขึ้นประมาณ 10 เท่า ในเวลา 16 ปี แสดงถึงการขยายตัวอย่างรวดเร็วและการที่ชุมชนแออัดจะปรากฏในพื้นที่ใดพื้นที่หนึ่ง จะต้องมียุทธศาสตร์หรืออีกนัยหนึ่งคือความพร้อมด้วยปัจจัยประกอบหลาย ๆ ประการทั้งในด้านกายภาพ เศรษฐกิจ และสังคม การศึกษาต่อไปเป็นการศึกษาเกี่ยวกับสภาพการณ์ที่อยู่อาศัยในกรุงเทพมหานคร การขาดแคลนที่อยู่อาศัยและสาเหตุของการขาดแคลนที่อยู่อาศัย ซึ่งจะทำให้ทราบว่าเหตุใดจึงมีชุมชนแออัดเกิดขึ้นเป็นจำนวนมาก

¹ การศึกษาของโสภณ พรโชคชัย พบว่าชุมชนแออัด ในพ.ศ. 2528 มีจำนวน 1,020 แห่ง แต่จำนวนดังกล่าว หน่วยราชการยังไม่มีมีการประกาศรับรองความถูกต้องอย่างเป็นทางการ

4.5 ลักษณะการเติบโตเป็นชุมชนแออัดบนที่ดินของเอกชนและที่ดินของรัฐ

การเติบโตของชุมชนแออัดบนที่ดินของเอกชนและของรัฐจะมีลักษณะที่แตกต่างกัน ดังนี้คือ

4.5.1 ที่ดินของเอกชน

ชุมชนแออัดที่มีเอกชนเป็นเจ้าของที่ดิน มักจะมีอายุชุมชนค่อนข้างนานเป็น 10 ปีขึ้นไป โดยในระยะต้นของการเกิดชุมชนยังไม่มีสภาพของความเสื่อมโทรมแต่อย่างใด เพราะผู้ที่มาอยู่อาศัยในรุ่นแรก ๆ นั้น มาอยู่โดยการเช่าที่ดินเพื่อปลูกสร้างที่อยู่เอง สัญญาในการเช่านั้นจึงทำกันเป็นลายลักษณ์อักษรและตกลงกันด้วยวาจา ซึ่งค่าเช่าที่ดินนั้นกล่าวได้ว่าถูกมาก เมื่อประมาณ 20-30 ปีที่แล้ว จะตกตารางวาละ 0.50 - 1 บาทเท่านั้น ราคาเช่าได้ขยับขึ้นเรื่อย ๆ ตามภาวะเศรษฐกิจ ปัจจุบันราคาเช่าประมาณตารางวาละ 4-5 บาท โดยผู้เช่าที่ดินจะต้องเสียเงินค้ำหน้าดินต่างหากก่อนเช่าปลูกบ้าน ส่วนใหญ่ที่ดินของเอกชนที่นำมาให้เช่า เดิมจะเป็นที่ดินใช้ประโยชน์ทางเกษตรกรรม เช่น เป็นสวนผลไม้ ไร่แก้วชุมชนแออัดแถบฝั่งธนบุรี หรือเป็นที่นา ไร่แก้ว ชุมชนแออัด แถบบางเขน และพระโขนง

ในช่วงที่ชุมชนแออัดเหล่านี้เพิ่งเกิดขึ้นยังไม่มีความแออัดเลย ลักษณะของบ้านมักปลูกแบบบ้านไม้ใต้ถุนสูง มีบริเวณเล็กน้อย บ้านยังตั้งอยู่ห่าง ๆ กัน มีลักษณะเหมือนหมู่บ้านในชนบทภาคกลาง การระบายน้ำอาศัยคูคลองหรือท้องร่องล้นที่ยังหลงเหลืออยู่ ต่อมาเมื่อถนนหนทางตัดไปถึง ชุมชนจะค่อย ๆ เติบโตขึ้นเรื่อย ๆ มีคนเข้ามาอยู่อาศัยมากขึ้น ยิ่งมีความสะดวกในการคมนาคมมากขึ้นเท่าไร จำนวนคนและจำนวนบ้านก็จะมากขึ้นเป็นเงาตามตัว เจ้าของที่ก็จะยอมที่เพื่อการให้เช่าอย่างถาวรวันสำหรับทางเดินเพียงเล็กน้อย ความกว้างอย่างมากไม่เกิน 1 เมตร

ผู้คนที่เข้ามาอยู่ในระยะหลังที่การคมนาคมสะดวกแล้ว ส่วนมากจะเป็นผู้มาเช่าบ้านหรือเช่าห้องอยู่ เจ้าของที่มักจะเชิญผู้ปลูกบ้านให้เช่าด้วย ขณะเดียวกันผู้ที่อยู่เดิมก็อาจแบ่งห้องให้เช่า บ้านที่ไม้ใต้ถุนสูงระยะนี้ใต้ถุนจะหายไป เพราะจะมีการตีฝากัน ใต้ถุนเป็นห้องเช่าแทน ค่าเช่าจะตกอย่างต่ำห้องละ 300 บาท การเติบโตดังกล่าวนี้เป็นการเติบโตในแง่ปริมาณผู้คน ปริมาณสิ่งปลูกสร้างที่เพิ่มขึ้น โดยที่ปริมาณที่ดินยังคงเดิมหรือในบางชุมชนกลับหดเล็กลง เพราะเจ้าของที่ดินได้ตัดที่ดินบางส่วนขายให้แก่บริษัทจัดสรรที่ดิน

สภาพของชุมชนในระยะหลังจึงเป็นชุมชนแออัดคับแคบมากขึ้น ที่ดินทุกตารางนิ้ว ถูกนำไปใช้เพื่อการอยู่อาศัย ท้องร่องส่วนที่เคยเป็นทางระบายน้ำจะมีการปลูกบ้านคร่อมเป็นผลให้ท้องร่องส่วนอีกทั้งคู่คลองต่าง ๆ ในชุมชน นับวันก็จะตื้นเขินมากขึ้น เพราะขยะที่ทับถมกัน คลองบางคลองซึ่งเคยเป็นคลองกว้างใหญ่ในอดีต ปัจจุบันเมื่อมองแล้ว จะนึกไม่ถึงว่าคูเล็ก ๆ ลึกปรกนี้เคยเป็นคลองมาก่อน เช่น คลองเป้งในชุมชนซอยทองหล่อ 18 เมื่อถึงระยะนี้สภาพของชุมชนเอง เริ่มจะมีปัญหาหลากหลายต่าง ๆ ได้แก่ มีกองขยะอยู่เต็มชุมชน ทางระบายน้ำตื้นเขินเพราะขยะอุดตัน สิ่งมักมีการระบายน้ำแบบตามมิติตามเกิด มีน้ำเน่าขังอยู่ทั่วไป พอถึงหน้าน้ำน้ำสิ่งมักท่วม หรือบางชุมชนฝนตกหนัก ๆ วันเดียว น้ำก็ท่วมชุมชน สัตว์ที่นำโรคมีอยู่ชุมชน เช่น หนู ยุง แมลงสาบ ทางเดินเข้าชุมชนมักจะผูกพัน ปัญหาที่ติดตามมาอีกอย่างหนึ่งคือ ปัญหาอาชญากรรมและยาเสพติด อาชญากรรมมักจะเป็นแบบลักเล็กขโมยน้อย ส่วนยาเสพติดเป็นทั้งแหล่งผลิตและจำหน่าย

ช่วงเวลาของการ เปลี่ยนแปลงจากชุมชนที่มีลักษณะเหมือนหมู่บ้านชนบทมาเป็นหมู่บ้านที่มีสภาพเสื่อมโทรม พอจะแบ่งได้ 2 ประเภทคือ ชุมชนที่อยู่ใจกลางเมืองหรืออยู่ในละแวกที่มีความเจริญมาก เช่น ชุมชนวัดไม้ต้น ชุมชนหมู่บ้านเทพประทาน พระราม 4 ฯลฯ ชุมชนเหล่านี้เริ่มมีลักษณะของความเป็นชุมชนแออัดมาตั้งแต่ 20 ปีที่แล้ว สำหรับชุมชนที่อยู่ค่อนข้างห่างไกลหรือในแถบที่ความเจริญไปถึงช้า เช่น ชุมชนคลองราชมนตรี ชุมชนหลังเขตภาษีเจริญ เป็นต้น เริ่มจะมีลักษณะของชุมชนแออัดประมาณ 10 ปีมาแล้ว

4.5.2 ที่ดินของรัฐ

การเกิดชุมชนแออัดในที่ดินของรัฐนั้น มีทั้งที่ใช้เวลาการเติบโตนานถึง 40-50 ปี และประเภทซึ่งข้ามคืนเดียวก็มีชุมชนแออัดโผล่ขึ้นกลางใจเมือง ประเภทหลังนี้ ได้แก่ ชุมชนแออัดริมถนนรัชดาภิเษก

สำหรับชุมชนที่อยู่บนที่ดินของรัฐที่มีอายุชุมชนยาวนานมาก ๆ มักจะเป็นชุมชนที่อยู่ใจกลางเมือง การเข้ามาอยู่ของชาวบ้านมีทั้งอยู่อย่างถูกกฎหมาย คือ มีสัญญาเช่ากับหน่วยราชการเป็นลายลักษณ์อักษร และบุกรุกเข้ามาอยู่เฉย ๆ ชุมชนแออัดที่ว่านี้ ได้แก่ ชุมชนแออัดหลังบ้านมนังคศิลา ชาวบ้านรุ่นแรกที่อยู่ถึงปัจจุบันอยู่กันมานานกว่า 50 ปี จะมีสัญญาเช่าถูกต้อง ส่วนชาวบ้านที่มาอยู่ระยะหลัง บางบ้านก็มาอยู่เป็น 10 ปี

บางบ้านเพิ่งอยู่มา 2 เดือน พวกเพิ่งมาอยู่จะมาอยู่บ้านในชื่อของผู้ผู้เดิมที่ย้ายและรื้อบ้านไป หรือไม่กี่ปลูกเป็นเพิ่งพออยู่ไต่ชานกันไปกับทางรถไฟยมราช ลักษณะการเติบโตเป็นชุมชน แอวดไม่ต่างไปจากชุมชนแอวดในที่ดินเอกชน กล่าวคือ จะค่อย ๆ เปลี่ยนเป็นแหล่งเสื่อมโทรม เมื่อการคมนาคมสะดวกและความเจริญเข้ามา ล้อมรอบชุมชน

นอกจากชุมชนแอวดบนที่ดินของรัฐและเอกชนแล้ว ยังมีชุมชนแอวดในวัดและที่ของสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ ซึ่งลักษณะของชุมชนแอวด 2 ประเภท หลังนี้มีการเติบโตแบบเดียวกับชุมชนแอวดบนที่ดินของเอกชน แต่ลักษณะการเข้านั้นเป็นแบบชุมชนแอวดในที่ดินของรัฐ คือมีทั้งทำสัญญาถูกต้องและบุกรุกเข้ามาอยู่เลย ๆ เช่น ชุมชนแอวดหลังวัดเทวราชกุญชร ชุมชนแอวดวัดบางโพธิ์อมราวาส ฯลฯ

4.6 สภาพการณ์ที่อยู่อาศัยในกรุงเทพมหานคร

เป็นที่ทราบกันดีว่า ในกรุงเทพมหานครจะมีการขาดแคลนที่อยู่อาศัยอย่างมาก ปรากฏการณ์หนึ่งซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงปัญหาการขาดแคลนที่อยู่อาศัยคือ การเพิ่มจำนวนชุมชนแอวดอย่างรวดเร็วในระยะเวลาที่ผ่านมา (ดูตารางที่ 4.15)

4.6.1 ประมาณการขาดแคลนที่อยู่อาศัย

มีหลายวิธีการที่จะวัดความต้องการที่อยู่อาศัย เช่น โดยการเปรียบเทียบจำนวนประชากรและขนาดของบ้าน โดยเฉลี่ยกับจำนวนบ้านที่มีอยู่ในเวลาหนึ่ง ๆ ซึ่งแสดงไว้ในตารางที่ 4.16 จากตารางนี้จะเห็นได้ว่า การขาดแคลนที่อยู่อาศัยเพิ่มขึ้นมากจากจำนวน 43,663 หน่วย ในพ.ศ. 2503 เพิ่มเป็น 108,348 หน่วย ในพ.ศ. 2516

นอกจากนี้ก็โดยการเปรียบเทียบการเพิ่มของประชากรกับการเพิ่มของจำนวนที่อยู่อาศัยแต่ละปี (ดูตารางที่ 4.17) จะพบว่าในระหว่างปี พ.ศ. 2501-2511 ที่อยู่อาศัยไม่พอเพียงกับจำนวนประชากรเกือบทุกปี ยกเว้น 3 ปีเท่านั้น (พ.ศ. 2505, 2510, 2511) ซึ่งมีจำนวนที่อยู่อาศัยเกินความต้องการ

ตารางที่ 4.16
ขนาดของประชากรและจำนวนอาคารที่อยู่อาศัยในกรุงเทพมหานคร-ธนบุรี
 พ.ศ. 2503-2516

พ.ศ.	จำนวนประชากร	นายของครัวเรือน โดยเฉลี่ย	จำนวน อาคารที่อยู่อาศัย	จำนวนอาคารที่อยู่ ที่แท้จริง	ประมาณการ ความขาดแคลน
(๑)	(๒)	(๓)	(๔) = (๒) - (๓)	(๕)	(๖) = (๔) - (๕)
๒๕๐๓ ^ก	๑,๔๐๐,๖๗๘	๒.๓๒	๒๔๘,๕๑๗	๒๘๑,๒๕๘	๕๓,๖๖๖
๒๕๐๔	๑,๔๕๕,๓๖๘	๒.๒๙	๓๐๑,๗๕๖	๒๘๕,๓๓๓	๕๖,๐๓๖
๒๕๐๕	๑,๕๑๓,๓๕๕	๒.๒๖	๓๖๖,๕๖๓	๒๙๐,๕๖๕	๖๕,๘๐๓
๒๕๐๖	๒,๑๐๒,๕๕๑	๒.๒๓	๓๓๕,๑๔๓	๒๖๐,๒๕๐	๗๕,๘๙๓
๒๕๐๗	๒,๑๗๒,๗๖๘	๒.๒๐	๓๕๐,๖๐๑	๒๗๒,๗๖๘	๗๗,๘๖๓
๒๕๐๘	๒,๕๐๗,๕๕๕	๒.๑๗	๓๙๐,๒๐๘	๓๐๕,๒๕๕	๘๕,๒๙๖
๒๕๐๙	๒,๕๐๐,๓๖๗	๒.๑๘	๔๐๗,๒๒๖	๓๒๓,๒๕๖	๘๓,๑๑๐
๒๕๑๐	๒,๖๑๖,๓๖๖	๒.๑๑	๕๒๕,๐๘๘	๓๕๐,๐๖๘	๑๗๕,๐๘๑
๒๕๑๑	๒,๗๑๕,๗๕๘	๒.๐๕	๕๘๗,๑๗๐	๓๖๐,๕๕๘	๒๒๖,๖๑๖
๒๕๑๒	๒,๕๕๐,๗๕๖	๒.๐๕	๕๗๑,๑๕๕	๓๕๖,๕๖๖	๒๑๕,๑๘๙
๒๕๑๓	๒,๕๗๑,๗๕๓	๒.๐๒	๕๕๓,๖๘๗	๓๖๒,๖๕๒	๑๙๐,๑๓๕
๒๕๑๔	๓,๐๗๕,๓๐๐	๕.๕๕๗๕	๕๑๓,๖๒๐	๕๒๐,๐๖๑	๕๓๖,๖๖๖
๒๕๑๕	๓,๑๖๕,๐๙๑	๕.๕๕๕๐	๕๓๒,๑๗๒	๕๓๗,๕๕๖	๕๕๖,๖๖๖
๒๕๑๖	๓,๕๖๗,๐๕๑	๕.๕๒๖๕	๖๖๘,๕๓๒	๕๖๑,๕๕๘	๑๐๕,๑๐๕

ที่มา : การเติบโตของเขตชุมชนในภาคกรุงเทพมหานคร, สัมภาษณ์สัมภาษณ์เจ้ากระทรวงมหาดไทย

ตารางที่ 4.17 การขาดแคลนที่อยู่อาศัยแต่ละปี ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๐๑-๒๕๑๑				
พ.ศ.	ประชากรที่เพิ่มขึ้น แต่ละปี	อาหารที่สร้างขึ้น แต่ละปี	อาหารที่การระไว้ สร้างขึ้นแต่ละปี	อาหารที่ขาด(เกิน) จำนวนคนละปี
๒๕๐๑	๕๗,๒๕๕	๔,๕๓๕	๑๖,๒๓๖	-๕,๔๔๖
๒๕๐๒	๖๐๓,๑๐๖	๑๐,๖๔๕	๑๗,๑๖๑	-๖,๒๐๒
๒๕๐๓	๓๖,๑๑๕	๔,๒๓๖	๑๖,๕๑๕	-๖,๑๖๖
๒๕๐๔	๕๗,๕๕๖	๕,๕๕๕	๑๖,๗๕๕	-๓,๕๐๐
๒๕๐๕	๕๖,๑๖๖	๑,๒๐๑	๑๕,๑๕๕	-๑๓,๖๕๓
๒๕๐๖	๑๓๓,๕๕๓	๕,๐๑๕	๒๐,๕๕๐	-๑๑,๕๖๕
๒๕๐๗	๖๖,๕๖๕	๑๒,๓๐๐	๑๑,๑๖๐	+๑,๕๖๖
๒๕๐๘	๖๓๓,๕๖๖	๓๖,๕๕๕	๓๕,๕๕๕	-๑,๖๖๖
๒๕๐๙	๕๖,๖๖๖	๑๓,๕๖๖	๑๕,๖๖๖	+๒,๐๐๐
๒๕๑๐	๕๗,๕๕๕	๑๖,๕๕๕	๑๖,๕๕๕	+๐,๐๐๐
๒๕๑๑	๑๐๖,๑๑๑	๑,๕๕๕	๑๗,๕๕๕	+๖,๐๓๓
รวม	๑,๑๐๖,๑๑๑	๑๕๖,๑๑๐	๑๕๖,๐๖๖	-๕๖,๕๖๖

ที่มา : บัณฑิต อนุชาค. "ปัญหาเรื่องที่อยู่อาศัยในนครหลวงของผู้อยู่อาศัยไร้ค่า" ใน รายงาน
การศึกษาเรื่องปัญหาชนชั้นกลาง (กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๕)

ตารางที่ 4.18 แสดงการเพิ่มประชากรกรุงเทพมหานคร พ.ศ. 2480-2513 และอัตราการเปลี่ยนแปลง

จังหวัด	จำนวนประชากร				อัตราการเปลี่ยนแปลงเฉลี่ยต่อปี			
	2480	2490	2503	2513	2480-90	2490-2503	2503-13	2480-2513
กรุงเทพฯ	890,453	1,178,881	2,136,435	3,077,336	3.24	6.25	4.40	7.44

ที่มา : สำนักทะเบียนประชากร พ.ศ. 2480, 2490, 2503, 2513 สำนักงานสถิติแห่งชาติ สำนักนายกรัฐมนตรี

4.6.2 สาเหตุการขาดแคลนที่อยู่อาศัย

การขาดแคลนที่อยู่อาศัยเกิดจากปัจจัยด้านต่าง ๆ คือ

1. การเพิ่มของประชากร
2. ปัจจัยด้านที่ดิน

1. การเพิ่มของประชากร

สาเหตุอย่างหนึ่งของการขาดแคลนที่อยู่อาศัยได้แก่ การเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วของประชากรในกรุงเทพฯ ตารางที่ 4.18 แสดงถึงการเพิ่มของประชากรตามที่ปรากฏจากสำมะโนประชากร พ.ศ. 2480, 2490, 2503 และ 2513 จะเห็นได้ว่า อัตราการเพิ่มประชากร พ.ศ. 2480-2490 คิดเป็นร้อยละ 3 ต่อปี และเพิ่มขึ้นเป็นร้อยละ 6 ต่อปี ระหว่างพ.ศ. 2490-2503 แต่ในระยะ 10 ปีต่อมาคือในพ.ศ. 2503-2513 อัตราการเปลี่ยนแปลงของประชากรลดลงเล็กน้อย เหลือร้อยละ 4 ต่อปี

หากเปรียบเทียบอัตราการเพิ่มประชากรตั้งแต่พ.ศ. 2480-2513 จะพบว่าในช่วงระยะเวลา 33 ปี ประชากรมีการเพิ่มถึงร้อยละ 7 ต่อปี

ด้วยสภาพการณ์ของการเพิ่มประชากรอย่างรวดเร็วในกรุงเทพมหานคร ดังกล่าว เพียงพอที่จะชี้ชัดให้เห็นถึงปัญหาที่รัฐ ไม่อาจสนับสนุนที่อยู่อาศัยได้อย่างเพียงพอ และสอดคล้องกับการเพิ่มของประชากรได้ ดังนั้นประชากรส่วนหนึ่งจึงต้องแสวงหาที่อยู่อาศัยให้กับตนเอง ถ้าเป็นกลุ่มผู้มีรายได้ปานกลางหรือรายได้สูงก็อาจจะพึงพียงตลาดที่อยู่อาศัยที่เอกชนจัดสร้างขึ้นได้ ส่วนกลุ่มผู้มีรายได้น้อยจะต้องอยู่อาศัยในบริเวณชุมชนแออัดที่กระจายอยู่ทั่วไป

2. ปัจจัยด้านที่ดิน

การพิจารณาปัจจัยด้านที่ดินจะศึกษาราคาที่ดินแต่ละเขตซึ่งแตกต่างกัน และเพื่อดูว่า ราคาที่ดินจะมีผลกระทบต่อขาดแคลนที่อยู่อาศัยอย่างไร

สาเหตุอย่างหนึ่งของการขาดแคลนที่อยู่อาศัย และเกี่ยวข้องกับการขยายตัวของชุมชนแออัด ได้แก่ ราคาที่ดินในกรุงเทพฯ ซึ่งสูงมาก จากตารางที่ 4.19 แสดงราคาที่ดินในกรุงเทพมหานคร จะเห็นได้ว่า ราคาที่ดินจะสูงมากบริเวณเขตชั้นในของกรุงเทพฯ เช่น พระนคร ป้อมปราบฯ ปทุมวัน สัมพันธวงศ์ บางรัก และค่อยลดต่ำลงบริเวณ

ตารางที่ 4.19 แสดงราคาที่ดินในกรุงเทพมหานคร

ลำดับ	เขต	ราคาที่ดิน สูงสุด-ต่ำสุด (พันบาท)	อัตราภาษีต่อไร่ สูงสุด-ต่ำสุด (พันบาท)
1	พระนคร	22,800-4,000	22.7-3.9
2	ป้อมปราบฯ	18,000-4,000	17.9-3.9
3	ปทุมวัน	20,000-2,400	19.9-2.3
4	สัมพันธวงศ์	30,000-5,900	74.9-14.9
5	บางรัก	20,000-4,800	19.9-4.7
6	ดุสิต	6,000-500	5.9-0.4
7	พญาไท	12,000-1,200	11.9-1.3
8	ห้วยขวาง	10,000-700	9.9-0.6
9	ธนบุรี	6,000-500	5.9-0.4
10	คลองสาน	5,000-500	5.9-0.50
11	บางกอกใหญ่	4,400-400	4.3-0.35
12	ยานนาวา	16,000-600	15.9-0.5
13	พระโขนง	14,000-100	13.9-0.20
14	บางเขน	4,000-50	3.9-0.09
15	บางกะปิ	9,000-80	8.9-0.15
16	บางกอกน้อย	4,000-320	3.9-0.35
17	ภาษีเจริญ	4,000-80	3.9-0.15
18	ราชบุรีบูรณะ	2,500-48	2.4-0.09
19	หนองจอก	130-10	0.25-0.05
20	มีนบุรี	500-20	0.40-0.06
21	ลาดกระบัง	800-6	0.70-0.03
22	บางขุนเทียน	2,300-10	2.2-0.05
23	ตลิ่งชัน	1,600-80	1.5-0.15
24	หนองแขม	1,000-80	0.9-0.15

ที่มา : มาทพ พงศ์หัต, รูปแบบการใช้ที่ดิน ระบบโครงสร้างการสัญจร กรุงเทพมหานคร

เขตชั้นกลาง เช่น ย่านนาวา พระโขนง บางเขน บางกะปิ เขตชั้นในบางเขตที่อยู่ติดกับเขตชั้นกลาง ก็มีราคาที่ดินใกล้เคียงกับเขตชั้นกลางที่กล่าวไปแล้ว เช่น พญาไท ห้วยขวาง อนุสรณ์คลองสาม เป็นต้น และเมื่อขยายมาสู่บริเวณเขตชั้นนอกแล้ว ราคาที่ดินกลับถูกลงมาก

แสดงให้เห็นว่า บริเวณที่ดินที่ราคาแพงที่สุดจะอยู่ในย่านเขตใจกลางเมืองหรือเขตชั้นในสุด เขตชั้นกลางราคาที่ดินจะค่อยลดลง จนถึงเขตชั้นนอกเป็นบริเวณที่ดินราคาต่ำที่สุด

ตั้งแต่พ.ศ. 2503 เป็นต้นมา เอกชนเริ่มกว้านซื้อที่ดินย่านชานเมืองเพื่อกักตุนเก็งกำไร ขณะเดียวกันมูลค่าที่ดินก็เพิ่มสูงขึ้นอย่างรวดเร็ว ดังนั้นที่ดินที่อยู่ในชานเมืองจึงอยู่ภายใต้การควบคุมของนักจัดสรรที่ดิน การเปลี่ยนแปลงกรรมสิทธิ์การถือครองที่ดินจากเจ้าของที่ดินรายย่อย ซึ่งใช้เพื่อการเกษตรกรรม มาเป็นการครอบครองที่ดินผืนใหญ่โดยนักจัดสรรที่ดินได้ส่งผลกระทบต่อการจัดหาที่อยู่อาศัยของผู้รายไต้น้อยคือ

1. เมื่อไม่มีผู้ใดให้เช่าที่ดิน ผู้มีรายไต้น้อยก็ประสบปัญหาไม่อาจหาที่อยู่อาศัยได้
2. ผู้ที่ต้องการจะหาที่อยู่ใหม่จึงจำเป็นต้องหาที่ว่างที่พอหลงเหลืออยู่ในที่ดินผืนเก่า เพื่อหาสถานที่ปลูกสร้างที่อยู่อาศัยของตนเองเป็นผลให้เกิดความแออัดยัดเยียดและสภาพแวดล้อมเสื่อมโทรมลง
3. อีกกรณีหนึ่งก็คือ การบุกรุกเข้าไปอาศัยในที่ดินของหน่วยราชการที่ขาดการดูแลและใช้สอยประโยชน์

ดังที่กล่าวมาแล้วจะทำให้ดูเหมือนว่า การเพิ่มประชากรเมืองอย่างรวดเร็ว การเพิ่มราคาที่ดินในเมือง จะเป็นสาเหตุของการขาดแคลนที่อยู่อาศัย และส่งผลให้เกิดการขยายตัวของชุมชนแออัดเพิ่มจำนวนมากขึ้น ตามความเป็นจริงแล้วมีปัจจัยอื่น ๆ อีกหลายประการที่เป็นสาเหตุโดยตรงของการเกิดชุมชนแออัด เช่น การขาดการวางผังเมืองที่เหมาะสม การขาดประสิทธิภาพในการบริหารและควบคุมการก่อสร้าง การเลี้ยงผลประโยชน์เฉพาะหน้าโดยไม่คำนึงถึงผลประโยชน์ระยะยาวของเจ้าของที่ดิน การขาดการให้การศึกษาอบรมที่เหมาะสมแก่ประชากร ความเหลื่อมล้ำในการให้บริการของรัฐในเมือง และความเหลื่อมล้ำในโอกาสเข้าถึงเศรษฐกิจของประชากรเมือง นอกจากนี้ยังมีสาเหตุทางด้านต่าง ๆ

อีก เช่น กรุงเทพมหานคร ได้ถูกปล่อยให้ขยายตัว และเติบโตขึ้นโดยขาดการตระเตรียม การทั้งทางกายภาพและสังคม ไม่ได้มีการคำนึงถึงภาวะความเป็นอยู่และอนาคตของผู้มีราย ได้น้อย ขาดความสนใจต่อการดูแลอระบายน้ำโลโครก การจัดเก็บขยะอย่างมีประสิทธิภาพ และถึงแม้ว่าจะไม่มีการอพยพโยกย้ายเข้าสู่กรุงเทพมหานครเลยตั้งแต่ พ.ศ. 2490 เป็น ต้นมา การเพิ่มจำนวนประชากรของกรุงเทพฯ ตามธรรมชาติ ก็เพียงพอที่จะทำให้เกิด คุ้มชนแออัดขึ้นได้

จากการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่าง การขยายตัวของกรุงเทพมหานคร และการตั้งถิ่นฐานของคุ้มชนแออัด จะพบว่า ปัจจัยที่แสดงถึงทิศทางการขยายตัวของ กรุงเทพมหานคร จะได้แก่ พื้นที่ที่พัฒนาแล้ว ประชากร และการใช้ที่ดิน ฯลฯ

ในลุ่มที่เกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงของพื้นที่ที่พัฒนาแล้วจะเห็นได้ว่า กรุงเทพฯ มีวิวัฒนาการการขยายตัว ภายหลังจากย้ายเมืองหลวงจากฝั่งธนบุรีมาฝั่ง พระนคร โดยมีประชากรเป็นแกนนำ กล่าวคือ เมื่อประชากรเพิ่มจำนวนมากขึ้น ก็ เป็นแรงกดดันให้ต้องมีการขยายพื้นที่เพื่อรองรับการขยายตัวของประชากร อันเป็นสาเหตุ ให้มีการเปลี่ยนแปลงด้านการใช้ที่ดินสำหรับกิจกรรมต่าง ๆ เช่น การขยายพื้นที่เพื่อการพัก อาศัย พาณิชยกรรม อุตสาหกรรม สาธารณูปโภคและสาธารณูปการ เป็นต้น

สำหรับทิศทางการขยายตัวของกรุงเทพฯ พบว่าด้านฝั่งพระนครจะมี การขยายตัวไปทางเหนือ ได้แก่ บริเวณเขตดุสิต บางเขน ทางด้านตะวันออกและด้านใต้ ได้แก่ บริเวณเขตพญาไท บางกะปิ พระโขนง และยานนาวา ส่วนด้านฝั่งธนบุรี บริเวณ พื้นที่เขตที่มีการขยายตัวอย่างรวดเร็ว ได้แก่ เขตบางกอกน้อย บางขุนเทียน ภาษีเจริญ และราษฎร์บูรณะ ทิศทางการเติบโตของกรุงเทพฯ ดังกล่าว พบว่า มีความสอดคล้อง กันกับการตั้งถิ่นฐานของคุ้มชนแออัด กล่าวคือ จากการศึกษาในเรื่องการกระจายตัวของ คุ้มชนแออัดในเขตต่าง ๆ จะพบว่า เขตที่มีคุ้มชนแออัดกระจายอยู่เป็นจำนวนมากจะเป็น บริเวณที่มีการขยายตัวด้านการใช้ที่ดินอย่างมากเช่นกัน แสดงให้เห็นว่า คุ้มชนแออัดจะ ขยายตัวตามการขยายตัวของพื้นที่ที่พัฒนาแล้ว เช่น เขตที่มีคุ้มชนแออัดกระจายอยู่มาก ได้แก่ เขตพระโขนง ดุสิต ยานนาวา บางเขน พญาไท ซึ่งเป็นพื้นที่ด้านฝั่งกรุงเทพฯ

ส่วนพื้นที่ด้านฝั่งธนบุรี พบว่า เขตบางกอกน้อย ภาษีเจริญ บางขุนเทียน และราชบุรีรัษะ
จะเป็นเขตที่มีชุมชนแออัดกระจายตัวอยู่มากเช่นกัน

บริเวณพื้นที่ที่มีการตั้งถิ่นฐานของชุมชนแออัดกระจายตัวอยู่เป็นจำนวนมาก
ย่อมมีการขยายตัวของการพัฒนาการใช้ที่ดินเพื่อกิจกรรมหลาย ๆ ประเภท ซึ่งเป็นลักษณะที่
ชี้ถึงความสอดคล้องกันระหว่าง การขยายตัวของพื้นที่พัฒนาแล้วและการตั้งถิ่นฐานของชุมชน
แออัด

สำหรับการศึกษาในบทต่อไป จะเป็นการศึกษาเฉพาะกรณี (Case
Study) เพื่อชี้ให้เห็นถึงรูปแบบการตั้งถิ่นฐานของชุมชนแออัดในพื้นที่ต่าง ๆ ของ
กรุงเทพมหานคร และชี้ให้เห็นว่า การขยายตัวของการใช้ประโยชน์ที่ดินในด้านกิจกรรมต่าง ๆ
การเพิ่มประชากรเป็นแกนนำการขยายตัวการตั้งถิ่นฐานของชุมชนแออัด

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย